



evropský
sociální
fond v ČR



EVROPSKÁ UNIE



OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

**Podkladový materiál k semináři pro veřejné opatrovníky
k problematice výkonu opatrovnictví uživatelů služeb
sociální péče ve vztahu k procesu transformace a
deinstitucionalizace sociálních služeb**

Autoři:

Dana Prudíková

Kateřina Smolíková

Eva Hrubá

Kateřina Plháková

Monika Čermáková

Tento text slouží jako podkladový materiál v rámci plnění veřejné zakázky MPSV na realizaci vzdělávacích seminářů a konferencí pro soudce, soudní znalce, státní zástupce a veřejné opatrovníky k problematice změny způsobilosti a ustanovování a výkonu opatrovnictví uživatelů služeb sociální péče ve vztahu k procesu transformace a deinstitucionalizace sociálních služeb.

Tento soubor seminářů a konferencí je součástí projektu OP LZZ „Podpora transformace sociálních služeb“, na jehož další aktivity je úzce navázána. Vzdělávací aktivity jsou financovány z prostředků Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu České republiky prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost. Realizátorem projektu „Podpora transformace sociálních služeb“ je odbor sociálních služeb a sociálního začleňování MPSV ve spolupráci s odd. realizace programů - soc. integrace a služby.

Cílem podkladového materiálu je poskytnout aktuální vhled do problematiky opatrovnictví v souvislosti s transformací a deinstitucionalizací sociálních služeb v kontextu změn zakotvených v novém občanském zákoníku.

Obsah

1. NOVÝ OBČANSKÝ ZÁKONÍK – NOVÉ PRINCIPY ROZHODOVÁNÍ VE VĚCECH PRÁVNÍ OSOBNOSTI A SVÉPRÁVNOSTI: DŮRAZ NA AUTONOMII VŮLE JEDNOTLIVCE.....	5
1.1 Základní zásady a principy NOZ	5
1.2 Obecně o osobách v NOZ	7
1.2.1 Fyzické osoby v NOZ.....	8
1.3 Mezinárodní inspirace	9
1.4 Stávající OZ a princip zbavování způsobilosti k právním úkonům.....	11
1.5 Podpůrná opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat	12
1.5.1 Předběžné prohlášení (§ 38 – 44 NOZ).....	13
1.5.2 Nápomoc při rozhodování (§ 45 – 48 NOZ)	14
1.5.3 Zastoupení členem domácnosti (§ 49 - 54 NOZ).....	15
1.5.4 Omezení svéprávnosti (§ 55 -65 NOZ).....	16
1.6 Procesní promítnutí změn navrhovaných v NOZ:.....	18
1.6.1 Rozdělení sporů a nespornů.....	19
1.7 Novelizace OSŘ	20
2. OPATROVNICTVÍ ČLOVĚKA, OPATROVNICKÁ RADA.....	26
2.1 Obecné zásady	26
2.2 Opatrovnictví člověka.....	28
2.2.1 Důvody opatrovnictví.....	29
2.2.2 Druhy opatrovníků	30
2.2.3 Rozhodnutí o jmenování opatrovníka	31
2.2.4 Soupis jmění	34
2.3 Opatrovnická rada.....	35
2.3.1 Pravomoci opatrovnické rady	36
2.3.2 Usnášení opatrovnické rady	36
3. VEŘEJNÉ OPATROVNICTVÍ	38
3.1 Teze návrhu zákona o opatrovnictví.....	39
3.1.1 Základní ustanovení	40
3.1.2 Opatrovník	42
3.1.3 Výkon opatrovnictví.....	42
3.1.4 Práva a povinnosti	43
3.1.5 Nápomoc při rozhodování.....	44
3.1.6 Financování.....	44
3.1.7 Odpovědnost opatrovníka.....	46
4. TRANSFORMACE, DEINSTITUCIONALIZACE SOCIÁLNÍCH SLUŽEB.....	47
4.1 Úvod do problematiky	47
4.2 Práva uživatelů a kvalita sociálních služeb	48
4.2.1 Způsobilost k právním úkonům, opatrovnictví v sociálních službách	49
4.3 Rizika procesu zbavení svéprávnosti	51
4.4 Deinstitucionalizace	53
4.5 Příklad dobré praxe.....	54
5. ETIKA V SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH – OPATROVNICTVÍ	57

5.1	Úvod	57
5.2	Základní pojmy	57
5.2.1	Etika	57
5.2.2	Morálka	58
5.3	Etická dilemata	58
5.3.1	Specifické problémy a etická dilemata v profesi sociálního pracovníka nebo pracovníka v sociálních službách (pečovatele)	59
5.3.2	Postupy při identifikaci etických dilemat	60
5.4	Etické hodnoty a důstojnost v sociální práci	62
5.5	ETICKÝ KODEX - pravidla etického chování sociálního pracovníka	63
5.5.1	Ve vztahu ke klientovi	63
5.5.2	Ve vztahu ke svému zaměstnavateli	64
5.5.3	Ve vztahu ke svým kolegům	64
5.5.4	Ve vztahu ke svému povolání a odbornosti	65
5.5.5	Ve vztahu ke společnosti	65
5.6	Etika v oblasti opatrovnictví	66
5.6.1	Opatrovnictví	66
5.6.2	Systém zbavení svéprávnosti se změnil novým občanským zákoníkem ...	66
5.6.3	Desatero práv a povinností opatrovníka	67
5.6.4	Negativní důsledek zbavení způsobilosti	68
5.7	Základní problémy současného stavu	68
5.7.1	Obecné	68
5.7.2	Opatrovníci	69
5.8	Etické aspekty v opatrovnictví	71

1. NOVÝ OBČANSKÝ ZÁKONÍK – NOVÉ PRINCIPY ROZHODOVÁNÍ VE VĚCECH PRÁVNÍ OSOBNOSTI A SVÉPRÁVNOSTI: DŮRAZ NA AUTONOMII VŮLE JEDNOTLIVCE

Mgr. et Mgr. Dana Prudíková Ph.D.

1.1 Základní zásady a principy NOZ

Počátkem roku 2012 byl zákonodárci schválen nový kodex soukromého práva – zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále také „NOZ“). Jedná se o zcela nový základní kodex soukromého práva, kterým se ruší dílčí úpravy několika desítek právních norem, které platí doposud. NOZ, který **má začít platit od 1.1.2014**, je postaven na opuštění koncepce aplikované stávajícím občanským zákoníkem z šedesátých let minulého století. Nový kodex naopak navazuje na právní tradice z 30. let a inspiruje se soukromoprávními kodexy evropských západních zemí.

Z výše uvedeného vyplývá, že nový občanský zákoník vychází ze zcela nových, moderních principů. Jedním z nich je **větší akcentace osobnosti** člověka a z toho vyplývajících důsledků, jako je například **svobody jeho jednání** – větší dispozitivnost regulace, zdůraznění relativní neplatnosti právního jednání apod.

Nový občanský zákoník vychází z přirozenoprávního pojetí práva s dominancí lidských práv, je **založen na zásadě autonomie vůle**. Stávající občanský zákoník naopak klade důraz na majetkové vztahy, což vede k podcenění významu statusových otázek a úpravy osobních práv vůbec. Tento stav se snaží kodex napravit.

Zásada autonomie vůle člověka, na které je vystavěn NOZ, je promítnutím základních ústavních zásad, jak jsou zaznamenány Ústavou ČR a Listinou základních práv a svobod. Základním ústavním principem je, že **„Každý občan může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá“**. (čl. 2 odst. 4 Ústavy ČR) Tento princip je dále promítán Listinou základních práv a svobod (dále „LZPS“), podle které stát člověku svobodu nedává, ale stát ji má zaručovat. (čl. 8 odst. 1 LZPS) Stát má tedy osobě garantovat základní práva a činí tak i skrze další články ústavního předpisu:

„Lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech.“ (čl. 1 LZPS); **„Každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá“.** (čl.2 odst. 3 LZPS); „Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení“ (čl. 3 odst. 1 LZPS)

V souladu se zněním Listiny základních práv a svobod NOZ rozvíjí principy tak, že **„Soukromé právo chrání důstojnost a svobodu člověka i jeho přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí jeho rodiny nebo lidí jemu blízkých takovým způsobem, jenž nepůsobí bezdůvodně újmu druhým.“** (§ 3 odst. 1 NOZ). Nejde pouze o proklamaci, ale o vyjádření faktu, že každá osoba může svým jednáním usilovat o vlastní štěstí tak, jak si ho každý představuje podle svého, nepůsobí-li to jiným bezdůvodnou újmu. Princip autonomie vůle pak rozvíjí také další princip, a to „Nezakazuje-li to zákon výslovně, mohou si osoby ujednat práva a povinnosti odchylně od zákona; zakázána jsou ujednání porušující dobré mravy, veřejný pořádek nebo právo týkající se postavení osob, včetně práva na ochranu osobnosti.“ (čl. 1 odst. 2 NOZ) Zjednodušeně řečeno přirozená svoboda člověka má přednost před státem. Měl by být tedy ponechán co nejširší prostor pro rozhodnutí konkrétního člověka, jak naloží se svým soukromým životem, jak si sjedná svoje individuální záležitosti.

S tím úzce souvisí i rozhodování o omezení svéprávnosti člověka a při stanovování člověku opatrovníka. Při rozhodování o těchto omezeních autonomní sféry jedince je třeba brát v úvahu i další zásady: každý má právo na ochranu svého života a zdraví, jakož i svobody, cti, důstojnosti a soukromí (§ 3 odst. 2 písm. a) NOZ), rodina, rodičovství a manželství požívají zvláštní zákonné ochrany (§ 3 odst. 2 písm. b) NOZ), je zdůrazněna ochrana slabší strany (§ 3 odst. 2 písm. c)¹, § 433², § 630³, § 1799⁴ NOZ). Rozhodujícím je

¹ Nikdo nesmí pro nedostatek věku, rozumu nebo pro závislost svého postavení utrpět nedůvodnou újmu; nikdo však také nesmí bezdůvodně těžit z vlastní neschopnosti k újmě druhých. (§ 3 odst. 2 písm. c) NOZ)

² Kdo jako podnikatel vystupuje vůči dalším osobám v hospodářském styku, nesmí svou kvalitu odborníka ani své hospodářské postavení zneužít k vytváření nebo k využití závislosti slabší strany a k dosažení zřejmé a nedůvodné nerovnováhy ve vzájemných právech a povinnostech stran. (§ 433 odst. 1) NOZ)

³ Je-li kratší nebo delší lhůta ujednána v neprospěch slabší strany, nepřihlízí se k ujednání. Nepřihlízí se ani k ujednání kratší promlčecí lhůty, jde-li o právo na plnění vyplývající z újmy

také respektování rozhodnutí jiného žít podle svého (§ 81 odst. 1 NOZ) a zákaz zneužití práva (§ 8 NOZ).

1.2 Obecně o osobách v NOZ

I s ohledem na takto pojaté základní zásady je kladen zvláštní důraz na člověka a jeho zájmy. Právnímu postavení osob se tudíž věnuje podstatně větší počet ustanovení, než ve stávajícím OZ (platný občanský zákoník věnuje osobám cca 20 §§, z toho osobním právům člověka 9 ustanovení).

Osobám se věnuje proto hned první část NOZ, tvoří její klíčové části:

Část I, Hlava II

- díl první – **všeobecná ustanovení** (§ 15 – 22)
- díl druhý – **fyzické osoby** (§ 23 – 117)
- díl třetí – právnické osoby,
- díl čtvrtý – spotřebitel
- díl pátý – základní pravidla o podnikateli.

Z výše uvedeného vyplývá, že v NOZ se věnuje podstatně více ustanovení osobám jako takovým, konkrétně fyzickým osobám se věnuje cca 100 zákonných ustanovení. To, co nás z těch 5 dílů bude nejvíce zajímat, je díl druhý – fyzické osoby, nicméně z hlediska celistvosti výkladu je nutno se krátce zastavit i u prvního dílu – všeobecná ustanovení.

V rámci všeobecných ustanovení je nutno si, kvůli komplexnosti následného výkladu, povšimnout nové terminologie, kterou NOZ používá.⁵ Z této terminologie je třeba vycházet, protože s ní pracuje celé nové soukromé právo, nejenom nový občanský zákoník. Jsou obsaženy také v zákoně o mezinárodním právu soukromém a v zákoně o obchodních

na svobodě, životě nebo zdraví nebo o právo vzniklé z úmyslného porušení povinnosti. (§ 630 odst. 2 NOZ)

⁴ Doložka ve smlouvě uzavřené adhezním způsobem, která odkazuje na podmínky uvedené mimo vlastní text smlouvy, je platná, byla-li slabší strana s doložkou a jejím významem seznámena nebo prokáže-li se, že význam doložky musela znát. (§ 1799 NOZ)

⁵ V tomto smyslu je sice na místě uvést, že se jedná o novou terminologii z pohledu stávajícího OZ, nicméně z pohledu tradice právních úprav se jedná o již dříve používané a zaužívané termíny.

korporacích. Tyto nové termíny a pojmy jsou v průběhu letošního roku promítány v rámci doprovodné legislativy i do celého právního řádu.

Asi nejdůležitějším termínem, je pojem „**právní osobnost**“ vymezený v § 15 odst. 1 NOZ. Ve vztahu k současnému právu je tento pojem zaužívaný jako způsobilost k právům a povinnostem (§ 7 OZ). Právní osobnost z procesního hlediska určuje způsobilost být účastníkem řízení (§ 19 občanského soudního řádu, dále též „OSŘ“), byť tuto způsobilost může mít fakticky i ten, kdo nemá právní subjektivitu dle hmotného práva.

Dalším důležitým pojmem, který bude mít význam z hlediska následného výkladu, je „**svéprávnost**“ (§ 15 odst. 2 NOZ). Tento pojem je ekvivalentem stávajícího termínu způsobilost k právním úkonům a z hlediska procesního předznamenává procesní způsobilost definovanou v § 20 občanského soudního řádu.

V souvislosti se svéprávností NOZ v § 15 odst. 2 užívá ještě pojem „**právní jednání**“, a to ve smyslu způsobilosti nabývat pro sebe vlastním právním jednáním práva a zavazovat se k povinnostem. Tento pojem je tedy do jisté míry ekvivalentem momentálně užívaného "právního úkonu“, byť v pojetí NOZ se nejedná zcela o synonyma. Právní úkon ve smyslu, ve kterém ho chápeme nyní, přiznává právní relevanci pouze takovým úkonům, se kterými počítá právní řád. Pojetí v NOZ je v tomto smyslu odlišné - podle § 19 odst. 2 stanovuje pouze meze právního jednání, právní vztahy tedy vznikají bez dalšího, aniž by to musel zákon vysloveně předvídat.⁶

1.2.1 Fyzické osoby v NOZ

Druhý díl týkající se fyzických osob se dále dělí na 6 oddílů:

- Oddíl 1 – **Obecká ustanovení** (§ 23 – 37)
- Oddíl 2 – **Podpůrná opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat**
(§ 38 – 65)
- Oddíl 3 – **Nezvěstnost** (§ 66 – 70)

- Oddíl 4 – Domněnka smrti (§ 71 – 76)
- Oddíl 5 – Jméno a bydliště člověka (§ 77 – 80)
- Oddíl 6 – Osobnost člověka (§ 81 – 117)

Většina materie o fyzických osobách jsou novinky, určité styčné body se stávající právní úpravou vykazují pouze obecná ustanovení. Jsou zde ustanovení, která definují počátek a konec právní osobnosti, tj. úsek od narození do smrti. Novinkou oproti stávajícímu stavu je nový způsob, jakým lze dosáhnou svéprávnosti. Vedle dosažení věku 18 let a uzavření manželství, které zná současný OZ, se zakotvuje i tzv. emancipace (§ 37 NOZ). Jedná se o přiznání svéprávnosti nezletilým rozhodnutím soudu, za splnění určitých zákonných podmínek, kterými jsou

- dovršení 16 let,
- schopnost sám se živit a obstarat si své záležitosti,
- souhlas zákonného zástupce nezletilého.

Emancipace je vhodná pro ty nezletilé starší 16 let, kteří jsou zvyklí obstarávat si své záležitosti a rozhodovat o nich sami, například podnikají, přičemž jsou schopni samostatně rozhodovat o každodenních záležitostech, které z toho vyplývají

Samostatnou kapitolou a kompletní novinkou, která nás zajímá především, je oddíl druhý, tedy podpůrná opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat. (§ 38 – 65 NOZ) Jedná se celkem o čtyři nové instituty, které byly inspirovány především mezinárodním prostředím.

1.3 Mezinárodní inspirace

Jedním ze stěžejních inspiračních zdrojů je Úmluva o lidských právech a biomedicíně z roku 2001, která v čl. 9 říká, že „Bude brán **zřetel na dříve vyslovená přání pacienta**

⁶ Zákon stanoví jen meze uplatňování přirozených práv člověka a způsob jejich ochrany. (§ 19 odst. 1 NOZ)

ohledně lékařského zákroku, pokud pacient v době zákroku není ve stavu, kdy může vyjádřit své přání.“ To znamená důrazné respektování dříve rozebíraného principu autonomie vůle, kdy je třeba vždy zohledňovat konkrétní přání člověka.

Dalším momentem, proč zavést do českého právního řádu novou regulaci nápomoci při rozhodování, bylo doporučení výboru ministrů Rady Evropy z roku 2009, podle kterého by „státy měly **podporovat možnost dospělých způsobilých osob se svobodně rozhodnout pro případ očekávané budoucí nezpůsobilosti**, a to prostředky prohlášení o zástupci (continuing power of attorney) a předběžnými právními prohlášeními (advance directive). Zde opět text doporučení akcentuje přání konkrétního člověka, na které by měla být brána zřetel pro případ, že člověk již nebude schopen o sobě v budoucnu sám rozhodnout.

Ke změnám a úpravám stávajících institutů v této části dochází NOZ zejména z důvodu, že stávající právní úprava způsobilosti k právním úkonům není nadále pro řešení statusových otázek osob se zdravotním postižením vyhovující a mimo jiné také proto, že stávající ustanovení jsou v rozporu s Úmluvou o právech osob se zdravotním postižením (dále jen „Úmluva“), kterou Česká republika dne 30. března 2007 podepsala a dne 28. září 2009 ratifikovala. „Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, **zajistí, aby všechna opatření**, která se týkají uplatnění právní způsobilosti, **poskytovala**, v souladu s mezinárodním právem v oblasti lidských práv, **odpovídající a účinné záruky zamezující zneužití**. Tyto záruky musí zajistit, aby opatření týkající se uplatnění právní způsobilosti respektovala práva, vůli a preference dané osoby, zabraňovala konfliktu zájmů a nevytvářela prostor pro nežádoucí ovlivňování, byla přiměřená a odpovídala situaci dané osoby, byla uplatňována po nejkratší možnou dobu a podléhala pravidelnému přezkumu odpovědným, nezávislým a nestranným orgánem nebo soudem. Tyto záruky musí být rovněž přiměřené stupni, jakým uvedená opatření ovlivňují práva a zájmy dané osoby.“ (Čl.12 Úmluvy) Cílem tohoto ustanovení je tedy posílení principu autonomie vůle a zařazení lidí se zdravotním postižením do společnosti. Je nutné vždy respektovat vůli člověka, a pokud je nutné přijmout nějaká opatření k omezené svéprávnosti konkrétní osoby, je třeba je vždy poměřovat velmi citlivě, uplatňovat na dobu skutečně nezbytnou a tuto nezbytnost navíc i pravidelně přezkoumávat.

Úmluva představuje odklon od koncepce „náhradního“ rozhodování a hlásí se k tzv. „**podpůrnému či asistovanému**“ rozhodování, jehož východiskem je skutečnost, že každá osoba je schopna se rozhodovat, může však potřebovat větší či menší míru podpory. Klade se tedy důraz na samostatnost, autonomii vůle a sociální začleňování dotyčné osoby, aniž by tato musela být omezena ve svéprávnosti.

1.4 Stávající OZ a princip zbavování způsobilosti k právním úkonům

V České republice je v současné době postavení osob se zdravotním postižením, které jim brání samostatně právně jednat, upraveno v § 10 stávajícího OZ. Dle tohoto ustanovení může být osoba zcela zbavena způsobilosti k právním úkonům, jestliže trpí duševní poruchou, která není jen přechodná a jestliže tato duševní porucha dosahuje takové intenzity, že člověk není schopen jakkoliv právně jednat. Zbavení způsobilosti k právním úkonům je velice problematické, neboť je jednak nadužíváno a jednak se v důsledku nesprávné praxe stává, že osobě, která je zbavena způsobilosti k právním úkonům, není ve stejném řízení zároveň jmenován opatrovník, a tím pádem nejsou po určitou dobu chráněna práva a zájmy takové osoby.

V případě, že fyzická osoba pro duševní poruchu, která není jen přechodná, anebo pro nadměrné požívání alkoholických nápojů nebo omamných prostředků či jedů je schopna činit pouze některé právní úkony, soud její způsobilost omezí.

Stávající úpravu lze nazvat nedostatečnou, chybí některá konkrétní pravidla. Při interpretaci ustanovení stávajícího OZ je tak již dnes nezbytné vzít v úvahu kromě znění paragrafu, také ústavněprávní rozměry problematiky. Nálezy Ústavního soudu opakovaně zdůrazňují klíčový význam lidské důstojnosti a upozorňují, že je zapotřebí připustnost zásahu do způsobilosti k právním úkonům posuzovat z toho hlediska, zda nebyla porušena práva garantovaná Listinou základních práv a svobod.

Též odborná veřejnost se shoduje, že institutu omezení/zbavení způsobilosti k právním úkonům by mělo být užito teprve v případě, že si tak žádá ochrana nezpůsobilé osoby a že

nepostačí jiné méně drastické opatření (v případě zbavení způsobilosti k právním úkonům např. omezení). Zbavením způsobilosti k právním úkonům se osobě zamezí jakkoliv právně relevantně jednat (i si například koupit noviny či rohlík v obchodě), což představuje obrovský zásah do osobnostní integrity. Pokud je tedy člověk schopen obstarávat si běžné každodenní záležitosti, mělo by být soudem rozhodnuto pouze o omezení způsobilosti. Netřeba zdůrazňovat, že rozhodnutí soudu o omezení/zbavení způsobilosti k právním úkonům by mělo být vždy řádně odůvodněno.

1.5 Podpůrná opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat

Nový občanský zákoník se odklání od stávající právní úpravy a principu naprostého zbavování způsobilosti k právním úkonům a reflektuje ujednání Úmluvy. Tím s sebou přináší dvě základní novinky:

- **příklání se k principům podporovaného či asistovaného rozhodování**, jak o nich bylo hovořeno výše (výchozí je skutečnost, že každá osoba je schopna se rozhodovat, může však potřebovat větší či menší míru podpory)
- již nově nebude možné fyzickou osobu zbavit způsobilosti k právním úkonům, ale **pouze jí omezit na svéprávnost⁷**, a to pouze v případě, hrozila-li by dané osobě jinak závažná újma a nepostačilo-li by vzhledem k zájmům této osoby mírnější a méně omezující opatření

Soud by tedy měl při rozhodování o podpůrných opatřeních vyvinout potřebné úsilí, aby zjistil názor člověka, o kterém rozhoduje- ustanovení § 50, § 56, § 471 NOZ. (Procesně se tato zásada projevuje především tak, že by soud měl rozhodovat po shlednutí osoby, o které rozhoduje.)

⁷ Zde je dobré zaznamenat, jak se promítá terminologie NOZ do jednotlivých institutů. Již nehovoříme, jako ve stávajícím OZ, o zbavování či omezování způsobilosti k právním úkonům, ale v souvislosti s předchozím výkladem je název tohoto institutu v NOZ omezení svéprávnosti.

1.5.1 Předběžné prohlášení (§ 38 – 44 NOZ)

Jedná se o preventivní opatření, kdy člověk dosud duševně zdravý, avšak **v očekávání vlastní nezpůsobilosti** právě jednat, může sám určit, aby jeho záležitosti byly spravovány **určitým způsobem, popř. aby je spravovala určitá osoba** či aby se určitá osoba stala jeho opatrovníkem, a to pro případ, že by nebyl člověk posléze schopen spravovat vlastní záležitosti.⁸ Úprava typicky dopadá na situace, kdy konkrétní osoba sama na sobě postupně pozoruje rozvíjející se duševní poruchu (např. Alzheimerovu nemoc, roztroušená skleróza či demenci) a chce tuto svoji budoucí situaci řešit.

K § 38 se vztahuje jedno z přechodných ustanovení nového občanského zákoníku, a to konkrétně § 3034, který umožňuje učinit předběžné prohlášení již dnes, před účinností nového občanského zákoníku. Pokud by tedy někdo pocíťoval nutnou potřebu, může již nyní takovéto prohlášení učinit.

Vzhledem k závaznosti prohlášení se na něj kladou určité požadavky co do formy. Prohlášení musí být učiněno písemně, a to buď formou veřejné listiny nebo před svědky za zákonem stanovených podmínek. Povolá-li člověk někoho za svého opatrovníka a tato osoba se svým ustanovením souhlasí, pak je soud tímto prohlášením vázán, leda by se podstatně změnila okolnosti. Při rozhodování o ustanovení opatrovníka určeného předběžným prohlášením soud v podstatě zjišťuje, zda se jedná o osobu schopnou vykonávat tuto roli a zda nehrozí konflikt zájmů s tím, kdo činí předběžné prohlášení.

Pokud se významně změní okolnosti, příp. pokud je účinnost prohlášení vázána na podmínku, rozhoduje soud. Změna okolností v tomto případě musí být zjevná tak, aby se zabránilo následné manipulaci s vyjádřeným přáním osoby, v jejímž zájmu se rozhodnutí činí. Důvodová zpráva k NOZ v tomto smyslu zmiňuje, že může jít například o situaci, kdy je prohlášením povolán za opatrovníka manžel nebo osvojenec dotčené osoby, ale manželství nebo osvojení následně zanikne. Soud by proto měl vždy zjišťovat názor dotčené osoby a rušit či měnit prohlášení pouze v případě, že by jí hrozila závažná újma. (§ 43 NOZ)

⁸ Obdobnou úpravu mají například v Rakousku, Francii, Velká Británii.

Velmi důležitým ustanovením, ve kterém je opět promítnuta zásada principu autonomie vůle, je § 44 NOZ, ve kterém se řeší, co se stane, je-li prohlášení nebo jeho odvolání neplatné. Pokud se tak stane například z důvodu nedostatku formy, nelze toto prohlášení zcela ignorovat. I v tomto případě by měl soud vzít obsah prohlášení v úvahu a přihlédl k němu.

1.5.2 Nápomoc při rozhodování (§ 45 – 48 NOZ)

Nový občanský zákoník vychází, jak je uvedeno výše, z pojetí tzv. podporovaného rozhodování, tj. v určitých případech postačí, bude-li mít člověk stížený duševní poruchou, jež mu při rozhodování působí potíže, **podpůrce, který bude jednat spolu s ním (nikoliv za něj), aniž by musel být podporovaný člověk omezen na svéprávnosti.**

Záměrem tohoto institutu je tedy zajistit podporovanému dostatek prostoru pro vlastní vůli, vlastní právní jednání. Toto stávající OZ naprosto nezohledňuje, počítá pouze s případy, kdy je člověka nutno zbavit způsobilosti k právním úkonům, nicméně mírnější formy postižení nechává bez ochrany.

Tento institut je konstruován jako **faktické opatření**. Podpůrce nemá primárně činit právní úkony, není to zmocněnec ani zákonný zástupce ani opatrovník. Podpůrce je osoba, která má fakticky podporovaného podporovat, zejména účastí u právních jednání nebo i pomocí v běžných životních situacích. Podpůrců může být více.

O nápomoci uzavře podpůrce a podporovaný **smlouvu**, která podléhá schválení soudu. NOZ stanoví povinnosti podpůrce (zejména v tom, že nesmí ohrozit zájmy podporovaného například ovlivňováním či se na jeho úkor bezdůvodně obohatit – § 47/1 NOZ)

Soud má zároveň právo podpůrce i bez návrhu odvolat, jestliže podpůrce závažně poruší své povinnosti. (Tímto je také naplněn požadavek, aby smluvní státy Úmluvy zabránili zneužití opatření ve prospěch zdravotně postižené osoby.) Podpůrce bude při plnění svých povinností vždy postupovat v souladu s rozhodnutími podporovaného, avšak má také právo namítat neplatnosti právního jednání podporovaného (§ 47/2 NOZ).

1.5.3 Zastoupení členem domácnosti (§ 49 - 54 NOZ)

Člověk, který je stížen **duševní poruchou, jež mu brání samostatně právně jednat, a který nemá jiného zástupce, bude si moci zvolit zástupce z řad členů jeho domácnosti**. Za členy domácnosti se přitom považují potomci, předci, sourozenci, manžel nebo partner nebo osoba, která se zastoupeným žila před vznikem zastoupení ve společné domácnosti alespoň tři roky. Rozdíl oproti nápomoci je zde v tom, že k zastoupení členem domácnosti nedochází a priori uzavřením smlouvy, byť je to pochopitelně také dvoustranný vztah.

Zástupce má povinnost oznámit zastoupení, vysvětlit jeho důsledky. Ke vzniku zastoupení se vyžaduje **schválení soudu**. Opět se zde projevuje princip autonomie vůle, a to jednak při vzniku zastoupení, tak i při jeho zániku: před vydáním rozhodnutí soud vyvine potřebné úsilí, aby zjistil názor zastoupeného (§ 50 NOZ). Zastoupení je možné ukončit několika způsoby: zastoupený má právo zastoupení odmítnout - k odmítnutí postačí jen schopnost projevit přání nebýt zastoupen (§ 49/2 NOZ), popř. uzavřel-li smlouvu o nápomoci (pak zaniká zastoupení v rozsahu, v jakém je zastoupený způsobilý právně jednat). Zastoupení též končí, byl-li zastoupenému jmenován opatrovník.

Zastoupení členem domácnosti se vztahuje **pouze na obvyklé záležitosti** v životě zastoupeného, tj. především na záležitosti týkající se poskytování zdravotních a sociálních služeb, žádostí o přiznání dávek pomoci v hmotné nouzi, státní sociální podpory a sociálního zabezpečení apod. Zástupce dbá o ochranu zájmů zastoupeného a naplňování jeho práv i o to, aby způsob jeho života nebyl v rozporu s jeho schopnostmi a aby, nelze-li tomu rozumně odporovat, odpovídal i zvláštním představám a přáním zastoupeného. (§ 51 NOZ) Má-li zastoupený více zástupců, postačí, pokud jedná jeden z nich. Jedná-li však vůči další osobě více zástupců společně a odporují-li si, nepřihlíží se k projevu žádného z nich. (§ 50 NOZ)

Zástupce však nebude oprávněn udělit za zastoupeného souhlas k zásahu do duševní nebo tělesné integrity člověka s trvalými následky a bude mít také pouze omezenou možnost nakládat s majetkem zastoupeného (zástupce může nakládat s příjmy zastoupeného v rozsahu potřebném pro obstarání obvyklých záležitostí, jak to odpovídá

životním poměrům zastoupeného; s peněžními prostředky na účtu zastoupeného může nakládat jen v rozsahu nepřesahujícím měsíčně výši životního minima jednotlivce podle jiného právního předpisu § 52/2 NOZ).

Tento institut představuje jeden ze způsobů, kterým se naplňují naše mezinárodní závazky co do umožnění postiženým žít v rámci společenství s možností volby. Institut je namířen na situace, kdy člověk již nemá plnou svéprávnost a je různou měrou postižen. Právní úprava se snaží chránit i jeho vyslovená přání, byť by například neměla dostatečnou formu. (§ 51 NOZ)

1.5.4 Omezení svéprávnosti (§ 55 -65 NOZ)

Jestliže **nebude možné využít některého ze shora uvedených podpůrných opatření** (nápomoc při rozhodování, zastoupení členem domácnosti), pak může soud, je-li to **v zájmu člověka trpícího duševní poruchou, jež není pouze přechodná**, rozhodnout **o omezení jeho svéprávnosti**. „K omezení svéprávnosti lze přistoupit jen v zájmu člověka, jehož se to týká, po jeho zhlédnutí a s plným uznáváním jeho práv a jeho osobní jedinečnosti. Přitom musí být důkladně vzaty v úvahu rozsah i stupeň neschopnosti člověka postarat se o vlastní záležitosti.“ (§ 55/1 NOZ) Duševní porucha, která není pouze přechodná, jsou typicky příznaky schizofrenie, nejedná se tedy o krátkodobý stav duševní poruchy vyvolaný např. stresem či alkoholovým opojením.

Omezení svéprávnosti je podstatný zásah do přirozených práv člověka, musí být jasně regulován a svěřen do výlučné soudní jurisdikce. Omezení svéprávnosti je v novém občanském zákoníku pojato **jako dočasné**, nejdéle může být člověk omezen na svéprávnosti 3 roky s tím, že bude-li v této době zahájeno řízení o prodloužení doby omezení, pak budou právní účinky původního rozhodnutí trvat i po dobu tohoto řízení, nejdéle však po dobu jednoho roku. V tomto smyslu je ještě třeba si povšimnout přechodného ustanovení - § 3033, kde se stanoví, že ti, kteří jsou omezení nebo jsou zbaveni způsobilosti podle stávající právní úpravy, budou muset být po uplynutí doby tří let znovu posuzováni, jejich zbavení nebo omezení svéprávnosti po uplynutí tří let totiž zanikne.

Jak již bylo uvedeno výše, oproti stávající právní úpravě oblasti zásahu do způsobilosti k právním úkonům/svéprávnosti se NOZ liší docela podstatně. Dnešní právo zná jak úplné zbavování způsobilosti k právním úkonům, tak i její omezení. Z praktických zkušeností lze nicméně vysledovat, že velmi často dochází ke kompletnímu zbavování způsobilosti (takových osob je cca 25 tisíc). NOZ převrací koncepci tohoto institutu tak, že by měl být využíván pouze po zralé úvaze, tedy pouze tam, kde je to skutečně nezbytné krajní řešení a kde nelze použít některé z podpůrných opatření s tím, že nově umožňuje „pouze“ omezování svéprávnosti, nikoli úplné zbavení způsobilosti k právním úkonům. (Přičemž omezení je dnes využíváno více méně okrajově.) Soud tak bude muset ve svém **rozsudku přesně vymezit**, ke kterým právním jednáním je osoba omezovaná ve svéprávnosti ještě oprávněna a ke kterým už ne. Pravidlo stávajícího OZ, podle kterého soud omezení svéprávnosti změní, pokud se změní důvody, proč o něm bylo rozhodnuto, anebo zruší, pokud tyto důvody odpadnou, zůstává zachováno (§ 10 odst. 3 OZ).

Soud tedy může svéprávnost omezit jen v rozsahu, v jakém není osoba schopna právně jednat (§ 57/1 NOZ). Důvodová zpráva k NOZ také zdůrazňuje, že soud nemůže omezit způsobilost člověka k protiprávním činům: ta musí být posouzena pro jednotlivé případy individuálně. Jednání, které nespadá do oblasti práva, není nikterak regulováno. Osoba, která je jinak omezena ve svéprávnosti pro určité právní otázky, si může o otázkách, které do této oblasti nespádají (například volba místa bydliště), rozhodnout sama.

Soud při rozhodování o omezení svéprávnosti musí vyvinout potřebné úsilí, aby zjistil názor člověka, o jehož svéprávnosti rozhoduje. Soud může omezit svéprávnost také v souvislosti s provedením určité záležitosti a to pouze na dobu nutnou k jejímu vyřízení. NOZ výslovně v § 57/2 stanoví, že obtíže člověka dorozumívat se, nemohou být samy o sobě důvodem k omezení svéprávnosti.

Rozhodnutí o omezení svéprávnosti **nezbavuje člověka práva jednat v běžných záležitostech každodenního života**, jako je například nákup potravin v obchodě (§ 64 NOZ). Také bude-li opatrovanec jednat samostatně, ač v daném případě nemohl jednat bez opatrovníka, lze jeho jednání prohlásit za neplatné, jen způsobí-li mu újmu (§ 65 odst. 1 NOZ). Stejně tak platí, že pokud opatrovanec jednal samostatně, ač nemohl, považuje se jeho chování za platné, pokud jej schválil dodatečně buď opatrovník, nebo sám jednající poté, co nabyl svéprávnosti.

Při výběru opatrovníka přihledne soud k přáním opatrovance, k jeho potřebě i k podnětům osob opatrovanci blízkých, sledují-li jeho prospěch, a dbá, aby výběrem opatrovníka nezaložil nedůvěru opatrovance k opatrovníkovi (§ 62 NOZ). Opatrovnictví je vykonáváno zásadně zadarmo, pouze má-li opatrovník povinnost spravovat opatrovanci jmění, lze mu přiznat odměnu, o jejíž výši rozhodne soud.

Podle NOZ, spravuje-li opatrovník, popř. zákonný zástupce, jmění zastoupené osoby, pak mu náleží pouze běžná správa jmění. Nejedná-li se o běžnou správu jmění, pak bude zapotřebí k danému úkonu souhlasu soudu. Je rovněž možné, aby měla osoba krom „klasického“ opatrovníka své osoby, také zvláštního opatrovníka pro správu jmění nebo jeho části. Soud může v průběhu řízení o omezení svéprávnosti svěřit třetí osobě provedení určitých jednotlivých právních jednání nebo správu majetku, je-li to nutné, aby se zabránilo závažné újmě. (§ 58 NOZ) Opatrovník však vždy musí jednat v souladu s vůlí opatrovance.

1.6 Procesní promítnutí změn navrhovaných v NOZ:

Řízení o některých podpůrných opatřeních a řízení ve věcech svéprávnosti (§ 31 – 51 zákona o zvláštních řízeních soudních (dále „ZŘS“)

V souvislosti s přijetím NOZ pracuje nyní MSP též na doprovodné legislativě, která reaguje na nové předpisy soukromého práva s cílem uvést je v život.⁹

Doprovodnou legislativu tvoří pět hlavních zákonů:

- Zákon o zvláštních řízeních soudních s 512 paragrafy
- Novela OSŘ s 392 novelizačními body a s doprovodnými novelami zákona o soudních poplatcích, zákona o státním zastupitelství, SŘS a zákona o VSÚ
- Novela insolvenčního zákona s 357 novelizačními body a s doprovodnou novelou zákona o insolvenčních správcích
- Nový rejstříkový zákon, který upravuje veřejné rejstříky právnických (a podnikajících fyzických) osob ve vazbě na § 120 NOZ, který čítá 108 paragrafů

⁹ K doprovodné legislativě sepsala autorka této části příspěvku jako spoluautorka 2 texty, jeden popularizační a druhý odbornější, ze kterých v této kapitole vychází a které používá. Jedná se o tyto texty:

Korbel, F., Prudíková D. (2013): Ministerstvo spravedlnosti dokončilo doprovodnou legislativu k rekonstrukci soukromého práva, Právní rádce 1/2013, s. 28 – 31.

- Velký doprovodný zákon, který novelizuje dalších 124 zákonů

Samostatně se připravují ještě změny daňové legislativy, zákony související s vnitřní správou v gesci Ministerstva vnitra a nový katastrální zákon.

Jedná se bezesporu o velký balík změn; nicméně jde více méně o změny technické, které vyplývají z již platného, byť dosud neúčinného nového občanského zákoníku.¹⁰

Z pohledu fyzických osob a svéprávnosti jsou nejdůležitější související změny v právu procesním. V rámci harmonizace procesních předpisů s novým soukromým právem dochází ke změně koncepce a k rozdělení úpravy civilních soudních řízení do dvou samostatných zákonů.

1.6.1 Rozdělení sporů a nespornů

Ministerstvo spravedlnosti navrhuje, že úprava civilního řízení bude rozdělena, obdobně jako tomu bylo v českém právním prostředí až do padesátých let minulého století,¹¹ na tzv. řízení sporná a nesporná. **Občanský soudní řád bude upravovat pouze řízení sporná a nový zákon o zvláštních řízeních soudních („ZŘS“) zahrne řízení nesporná a jiná zvláštní řízení, za podpůrného použití OSŘ.**¹² Toto řešení bylo vybráno za nejvhodnější legislativní formát skupinou expertů složenou z předních odborníků z oblasti civilního práva procesního a hmotného, která k tomuto účelu působí při

Korbel, F., Prudíková, D. (2013): Odkládat kodex není důvod, Lidové noviny, 12.1.2013.

¹⁰ Zákony připravované na Ministerstvu spravedlnosti jsou momentálně projednávány v odborných útvech na vládě, jednak v pracovních komisích, v únoru proběhne jednání Legislativní rady vlády. Cílem je, aby se celý balík těchto zákonů dostal na březnovou schůzi Poslanecké sněmovny a ta je stihla schválit do letních prázdnin. Všechny počítají s nabytím účinnosti k 1. lednu 2014, tedy stejně, jako NOZ.

¹¹ Přesně do 1.1.1951, do kdy byl účinný zákon o základních ustanoveních soudního řízení nesporného (100/1931 Sb.) upravující obecnou část nespornů a tzv. nesporný patent (zákon o soudním řízení v nesporných věcech právních, 208/1854 ř. z.), který byl převzat z dob monarchie a upravoval jednotlivé typy nesporných řízení. Tyto předpisy existovaly vedle civilního řádu soudního (113/1895 ř. z.) upravujícího klasický sporný proces. K jejich zrušení a sjednocení došlo až přijetím zákona č. 142/1950 Sb., o řízení ve věcech občanskoprávních a toto řešení převzal i dosud platný OSŘ.

¹² K rozdělení právní úpravy na řízení sporná a nesporná viz například Winterová, A.: K připravovaným změnám v civilním procesu, kritické a jiné poznámky, Právní rozhledy 23-24/2012, s. 836-840.

Ministerstvu spravedlnosti. Obdobný model právní úpravy se uplatňuje například i v Německu či Rakousku.

Dosavadní úprava civilního procesu v OSŘ, kdy jsou spojena ustanovení řízení sporného i nesporného je dlouhodobě kritizována jako nekoncepční. Je tomu tak z více důvodů, z nichž hlavním jsou **odlišný účel a principy obou řízení**, které nutně vedou ke konstrukci množství výjimek pro nespory v rámci OSŘ. Výjimky se týkají zahájení řízení (v nesporech lze zahájit ex offa), dokazování (v nesporech musí soud dokazovat i nad rámec návrhů stran), vázanosti návrhem (v nesporech není soud vázán návrhem), ale i okruhu účastníků a jejich postavení, vedení řízení a dokazování, možnosti uzavřít smír, důsledků koncentrace řízení, přípravného jednání, doručování, charakteru rozhodnutí, přiznání náhrady nákladů řízení, rozhodování o opravných prostředcích aj. Nesporná řízení jsou rovněž vměstnána do § 175a – 200za OSŘ, což činí úpravu značně nepřehlednou. NOZ přitom počítá s daleko vyšším počtem nesporných řízení, než je tomu doposud.

1.7 Novelizace OSŘ

Novelou OSŘ se promítají změny, které přináší rekonstrukce soukromého práva. Podle důvodové zprávy jsou oba kodexy, občanský zákoník a občanský soudní řád komplementární, tzn. že se vzájemně doplňují, a nelze připustit, aby ve výsledku došlo k věcné či terminologické neshodě, resp. aby procesní úprava nepostačovala k ochraně subjektivních práv podle NOZ.

Změny v OSŘ lze rozdělit do čtyř oblastí:

- Změny vyvolané novou filosofií občanského práva
- Změny vyvolané souběžným přijetím ZŘS
- Změny vyvolané konkrétními instituty NOZ
- Terminologické změny

Ustanovení OSŘ reflektují vazbu na soukromé právo, osvojují si nové zásady a kladou větší důraz na vyjádření ochrany soukromých práv. Novela OSŘ ruší všechna zvláštní

řízení (§ 175a až § 200za OSŘ), neboť jsou nově v ZŘS, s výjimkou řízení ve věcech obchodního rejstříku, které je upraveno zákonem o veřejných rejstřících. Dosáhne se tím odstranění nejen celé značně nesourodé a neorganicky začleněné hlavy páté třetí části OSŘ, ale i množství výjimek, které byly pro účely nesporných roztroušeny v celém zákoně. Tím dojde k žádoucímu zpřehlednění a zjednodušení OSŘ.¹³

Zákon o zvláštních řízeních soudních

Jak již bylo řečeno výše, OSŘ zůstane základním zákonem civilního procesu, vedle něj bude nicméně existovat zákon o ZŘS, který bude zákonem zvláštním stanovujícím odchylky.

ZŘS bude fungovat na následujících principech:

- **ZŘS je zákon zvláštní, fungující vedle OSŘ**
- **OSŘ upraví obecná pravidla pro sporná řízení, ZŘS upraví nesporná řízení a další zvláštní řízení v ZŘS konkrétně vyjmenovaná**
- **Úprava v ZŘS je minimalistická**, tj. maximálně využívá stávající text OSŘ, kde to lze
- **Ustanovení OSŘ se na řízení podle ZŘS použijí podpůrně a zároveň vedle sebe.**

To znamená, že obecná úprava procesu v ZŘS není komplexní a nemá za cíl nahradit obecná pravidla v OSŘ, nýbrž je pouze doplňuje. Říká-li ZŘS například, že řízení lze zahájit bez návrhu, není to ustanovení výlučné, ale doplňkové, neboť řízení lze zahájit i na návrh podle obecné úpravy v OSŘ, nevyplývá-li z povahy jednotlivých ustanovení něco jiného.

ZŘS dělí na pět částí:

- obecnou část
- zvláštní část
- řízení ve věcech rodinněprávních

¹³ Více ke změnám v OSŘ viz Korbel F., Prudíková D. (2013): Ministerstvo spravedlnosti dokončilo doprovodnou legislativu k rekodifikaci soukromého práva, Právní rádce 1/2013, s. 28 – 31.

- závěrečná ustanovení
- účinnost

Obecná část ZŘS upravuje základní ustanovení o řízení, jako je věcná a místní příslušnost soudu, přenesení příslušnosti, vymezení účastníků řízení a postavení státního zastupitelství, úpravu smíru, dohody o předmětu řízení, zvláštnosti doručování, předběžných opatření, zahájení řízení, zpětvzetí návrhu, zastavení řízení, jiného soudního roku, specifík jednání, průběhu řízení a dokazování, náhrady nákladů řízení, pořádkových sankcí, usnesení jako výchozí formy meritorního rozhodnutí, obecné závaznosti výroku rozhodnutí o osobním stavu a opravných prostředků.

Zvláštní část ZŘS, která nás v souvislosti s obecnou úpravou fyzických osob zajímá nejvíce, odráží hmotněprávní instituty NOZ a provádí je do procesních ustanovení. Zvláštní část ZŘS se člení na řízení upravující:

- Řízení o některých otázkách týkajících se fyzických osob
- Řízení o některých otázkách týkajících se právnických osob a svěřenského fondu
- Řízení o pozůstalosti
- Jiná řízení (např. řízení o úschovách, řízení o umoření listin, řízení ve věcech kapitálového trhu, řízení o nahrazení souhlasu zástupce ČAK s prolomením mlčenlivosti advokáta, řízení o plnění povinností z předběžného opatření ESLP, řízení ve věcech voleb do rady zaměstnanců aj.)

Pro účely podporovaného rozhodování a rozhodování o svéprávnosti nás bude zajímat zejména část týkající se **řízení o některých otázkách týkajících se fyzických osob**, která přenáší do procesního práva **novinky z NOZ**. Doposud byla v OSŘ upravena pouze řízení o způsobilosti k právním úkonům, řízení o vyslovení přípustnosti převzetí nebo držení v ústavu zdravotnické péče, řízení opatrovnické, řízení o určení data narození nebo úmrtí a řízení o prohlášení za mrtvého. Ta zůstávají s podstatnými modifikacemi zachována a nově se doplňují další. Jde o řízení o některých podpůrných opatřeních, řízení o prohlášení člověka za nezvěstného či řízení o přivolení k zásahu do duševní a tělesné integrity člověka.

Řízení o některých podpůrných opatřeních začíná § 31 ZŘS, kde jsou vyjmenována jednotlivá řízení, v nichž soud bude rozhodovat o výše uvedených podpůrných opatřeních. Řízeními, se kterými počítá nový občanský zákoník, jsou řízení o splnění podmínky v předběžném prohlášení, řízení o změně nebo zrušení předběžného prohlášení, řízení o schválení smlouvy o nápomoci, řízení o odvolání podpůrce a řízení o schválení zastoupení členem domácnosti.

Následující § 32 ZŘS reflektuje hmotněprávní úpravu, kdy předběžné prohlášení je možné učinit formou veřejné listiny. Proto se navrhuje, že každý okresní soud je povinen toto předběžné prohlášení sepsat do protokolu. Pro případ, že bude učiněno prohlášení ohledně určení budoucího opatrovníka, je třeba, aby se do neveřejného seznamu vedeného podle jiného zákona zapsal údaj o tom, kdo prohlášení pořídil, kdo je povolán za opatrovníka a kdo veřejnou listinu sepsal.

Platí, že většina výše uvedených řízení lze zahájit jak na základě návrhu účastníka, tak i bez něj (ex officio). Jediným řízením, které mohou zahájit pouze strany smlouvy (tedy ne bez návrhu), je řízení o schválení smlouvy o nápomoci. Oprávněnými k podání tohoto návrhu jsou pak pouze strany smlouvy, tedy ten, kdo bude po účinnosti smlouvy podporovaným, a dále ten, kdo by měl být podpůrcem. Jiné osoby nejsou k podání návrhu legitimovány.

Jelikož soud v řízení o schválení smlouvy o nápomoci bude schvalovat smlouvu, je nezbytnou náležitostí návrhu její písemné vyhotovení. Není-li smlouva uzavřena v písemné formě, musí být podstatný obsah uzavírané smlouvy obsažen v návrhu na její schválení. (§ 33 odst. 2 ZŘS)

Dále se navrhuje upravit zjednodušený postup v řízení o schválení zastoupení členem domácnosti. Je navrhováno, aby v tomto řízení soud k projednání věci nařídil jednání jen tehdy, jestliže to navrhne účastník řízení, nebo je-li to nezbytné. (§ 34 ZŘS)

Dalším oddílem ZŘS je **řízení o svéprávnosti (§ 35 – 44 ZŘS)**. Oddíl začíná speciální úpravou místní příslušnosti, kdy se navrhuje, aby místně příslušným soudem byl obecný soud osoby, o jejíž svéprávnosti se rozhoduje. Pokud by osoba byla bez svého souhlasu umístěna v ústavní zdravotnické péči, navrhuje se, aby byl místně příslušný soud, v jehož obvodu je zdravotnické zařízení, ve kterém je tato osoba umístěna.

Řízení o svéprávnosti může být zahájeno na návrh nebo i bez návrhu. (§ 36 ZŘS) Protože ZŘS nepožaduje, aby navrhovatel prokázal právní zájem na podaném návrhu, navrhuje se zakotvit úpravu ochrany proti nedůvodným návrhům. Konkrétně se navrhuje umožnit soudu, aby mohl uložit navrhovateli, nejde-li o návrh podaný státním orgánem nebo zdravotnickým zařízením, povinnost předložit do přiměřené lhůty lékařské vysvědčení o duševním stavu osoby, o jejíž svéprávnost se jedná. Pokud nebude toto lékařské vysvědčení předloženo, soud řízení zastaví. Návrh na zrušení nebo změnu rozhodnutí, kterým bylo rozhodnuto o omezení svéprávnosti, může podat i ten, komu byla omezena svéprávnost.

Další ustanovení upravuje zastoupení fyzické osoby, o jejíž svéprávnost se jedná, které vychází, stejně jako procesní úprava průběhu řízení o svéprávnosti, ze stávajícího znění OZ. Posuzovaný je oprávněn se v řízení nechat zastupovat zmocněncem, v případě, že si žádného nezvolí, jmenuje mu soud opatrovníka. Soud může při dokazování upustit od výsledku posuzovaného, nelze-li tento výsledek provést, nebo pokud by posuzovanému hrozila zdravotní újma.

Posouzení mírnějších opatření podle § 40 ZŘS navazuje na § 55/2 NOZ a podporuje zásadu proporcionality: má-li soud za to, že vzhledem k zájmům posuzovaného postačuje mírnější a méně omezující opatření, může v průběhu řízení rozhodnout o schválení smlouvy o nápomoci, schválení zastoupení členem domácnosti nebo jmenování opatrovníka.

V řízení o omezení i vrácení svéprávnosti rozhoduje soud rozsudkem, přičemž v rozsudku, jímž se omezuje svéprávnost, musí soud výslovně vymezit, v jakém rozsahu je způsobilost posuzovaného samostatně právně jednat omezena (§ 41 ZŘS). Specifická ustanovení se věnují doručování, možnosti rušení pravomocného rozsudku i bez pomoci mimořádných opravných prostředků a nákladům řízení.

Po řízeních ve věcech svéprávnosti se právní předpis týká **řízení ve věcech opatrovnických** (§ 45 až 51 ZŘS). Navrhovaná úprava veskrze vychází ze stávajících § 192 a 193 OSŘ. Hlavní novinou uvedeného řízení je povinnost soudu spojit řízení ve věcech opatrovnických s řízením o omezení svéprávnosti. Jak uvádí i důvodová zpráva k návrhu zákona, dosavadní právní úprava nedůvodně požadovala, aby tato řízení na sebe

časově navazovala, ačkoliv by o jejich předmětu mělo být rozhodnuto v jeden okamžik. Navrženými ustanoveními se docílí toho, že o ustanovování opatrovníka bude rozhodováno současně s omezením svéprávnosti. Touto změnou dojde ke zvýšení ochrany práv osob, kterým bude svéprávnost omezována.

2. OPATROVNICTVÍ ČLOVĚKA, OPATROVNICKÁ RADA

Mgr. Kateřina Smolíková

2.1 Obecné zásady

Úprava opatrovnictví člověka byla zařazena již v návrhu nového občanského zákoníku, k němuž probíhalo připomínkové řízení v roce 2008. V průběhu tohoto připomínkového řízení přišly připomínky k této části s poukazem na připravovanou Úmluvu o právech osob se zdravotním postižením (dále jen „úmluva“), jež byla následně ratifikována na podzim r. 2010 jako zák. č. 10/2010 Sb. Již v roce 2008 však bylo zřejmé, že má-li být navrhovaný občanský zákoník předpisem současným, musí na nejnovější trendy reagovat. Proto byla část kodexu upravující omezování svéprávnosti člověka přepracována ve spolupráci s autory předmětných připomínek tak, aby byla uvedena do souladu s výše uvedenou úmluvou.

Článek 1 této úmluvy stanoví okruh osob, jichž se úmluva týká.

Čl.1

Osoby se zdravotním postižením zahrnují osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení, které v interakci s různými překážkami může bránit jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními.

Mezi osoby mající dlouhodobé postižení se v souladu s Mezinárodní klasifikací nemocí řadí také osoby závislé, a to jak na psychotropních látkách (poruchy duševní a poruchy chování způsobené užíváním psychoaktivních látek, F10-F19), tak také na hraní (tzv. patologické hráčství, F63.0). Stejně široce vnímá osoby se zdravotním postižením také nový občanský zákoník (dále jen „NOZ“)

Oproti dosavadnímu postupu vůči osobám, o jejichž svéprávnosti (způsobilosti k právním úkonům) je rozhodováno, se přístup k nim vlivem úmluvy mění. Úmluva požaduje, aby práva a povinnosti každého byly co nejvíce šetřeny a aby se vždy vycházelo primárně z potřeb daného člověka. Konkrétní člověk, způsob jeho omezení a jeho životní potřeby jsou východiskem pro rozhodování. Obdobné principy pak jsou kodifikovány také v NOZ. Jedním z důsledků je skutečnost, že oproti současnosti nebude podle NOZ (v souladu

s úmluvou) možné člověka jeho svéprávnosti zbavit. Vždy bude možné ji pouze omezit. Každý zásah do svéprávnosti člověka pak musí soud nejpozději každé 3 roky přezkoumat. Při zpracování úmluvy bylo třeba přijmout odlišný způsob nazírání na prostředky, jež mají být používány vůči lidem, o jejichž svéprávnosti má být rozhodováno. Úmluva obecně vyžaduje, aby jakékoli zásahy do práv člověka byly co nejméně invazivní. Vždy je na soudu, aby hledal řešení, které co nejméně zasahuje do práv daného člověka.

NOZ takových možností nabízí několik. Jak již bylo uvedeno v první části textu, soudu může při jeho rozhodování pomoci tzv. předběžné prohlášení, ve kterém osoba, která toto předběžné prohlášení činí, vyjadřuje svoji vůli pro případ, že již nebude schopna o svých záležitostech v některých situacích rozhodovat (typicky toto prohlášení sepíše osoba, v jejíž rodinné anamnéze, jsou různé typy stařecké demence či Alzheimerovy nemoci, nebo naopak osoba vykonávající riskantní zaměstnání či mající riskantního koníčka – závodník Formule 1, mechanik na sloupech vysokého napětí).

Opatřeními, která může soud využít před tím, než člověka omezí v jeho svéprávnosti, jsou:
nápomoc při rozhodování

zastoupení členem domácnosti

ustavení opatrovníka bez omezení svéprávnosti

Jak již bylo řečeno, ode dne účinnosti NOZ nebude možné člověka svéprávnosti zcela zbavit. Vždy musí člověku zůstat alespoň právo na správu běžných záležitostí – běžný nákup, přeprava hromadnou dopravou atd. Rozsah omezení svéprávnosti musí být stanoven v rozhodnutí soudu, a to taxativně. Bude se tak zpravidla jednat o omezení částky, s níž může člověk nakládat (s tím, že musí být vyřešeno placení nájmu a dalších pravidelných plateb), o rozhodnutí, zda je osoba schopna dohlédnout důsledků spojených s případným dědictvím, a dále mnoho různých úkonů spojených s rodinným životem (§ 673, 780, 812, 865 odst. 2, § 868 odst. 2 NOZ), tedy je-li schopna uzavřít manželství, je-li jí ponechána případná rodičovská odpovědnost či právo na péči o dítě a osobní styk s ním.

Kromě zásad, na kterých je vystavěna úmluva, se úpravou omezování svéprávnosti prolínají také obecné zásady NOZ vyjádřené v jeho úvodních ustanoveních.

Nejzásadnějším pro úpravu zásahů do svéprávnosti člověka je ustanovení § 3¹⁴⁾, jež klade důraz na osobnost člověka a jeho přání.

Zákoník vychází z úcty k člověku bez ohledu na jeho rozumovou vyspělost, pohlaví či zájmy (samozřejmě pokud jeho zájmy objektivně neškodí jiným). Výslovně v § 3 odst. 2 písm. c) říká, že nikdo nesmí pro nedostatek rozumu nebo pro závislost svého postavení utrpět nedůvodnou újmu. Zároveň však v témže ustanovení ošetřuje i druhou stranu – nikdo nesmí z vlastní neschopnosti těžit k újmě druhých.

Všechny tato pravidla jsou patrná i v úpravě podpůrných opatření a v úpravě opatrovnictví. Také zde je kladen důraz především na toho, o jehož práva se jedná, na jeho vůli, přání a potřeby. Z těch se vychází a nejsou-li na objektivní bezdůvodnou újmu jiným, není důvod mu je odpírat, ale naopak hledat prostředky, jak mu pomoci při jejich naplňování.

2.2 Opatrovnictví člověka

Opatrovnictví člověka je speciálním institutem k ochraně práv člověka při jeho snížené schopnosti sám právně jednat. Úprava opatrovnictví je systematicky oddělena od Podpůrných opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat, které je upraveno v Části první, Hlavě II (Osoby), Dílu 2 (Fyzické osoby).

Opatrovnictví je upraveno také v Části první, jedná se však o Hlavu III (Zastoupení), Díl 3 (Zákonné zastoupení a opatrovnictví).

Díl 3 je dále členěn na 3 oddíly:

- obecná ustanovení (§ 457- 464 NOZ)

¹⁴ § 3

(1) *Soukromé právo chrání důstojnost a svobodu člověka i jeho přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí jeho rodiny nebo lidí jemu blízkých takovým způsobem, jenž nepůsobí bezdůvodně újmu druhým.*

(2) *Soukromé právo spočívá zejména na zásadách, že*

- každý má právo na ochranu svého života a zdraví, jakož i svobody, cti, důstojnosti a soukromí,*
- rodina, rodičovství a manželství požívají zvláštní zákonné ochrany,*
- nikdo nesmí pro nedostatek věku, rozumu nebo pro závislost svého postavení utrpět nedůvodnou újmu; nikdo však také nesmí bezdůvodně těžit z vlastní neschopnosti k újmě druhých,*
- daný slib zavazuje a smlouvy mají být splněny,*
- vlastnické právo je chráněno zákonem a jen zákon může stanovit, jak vlastnické právo vzniká a zaniká, a*
- nikomu nelze odepřít, co mu po právu náleží.*

(3) *Soukromé právo vyvěrá také z dalších obecně uznaných zásad spravedlnosti a práva.*

- opatrovnictví člověka – zde je upravena také opatrovnická rada (§ 465-485 NOZ)
- opatrovnictví právnické osoby (§ 486-488 NOZ).

Zákoník důsledně rozlišuje mezi zákonným zastoupením a opatrovnictvím, když první vzniká ze zákona (zpravidla narozením dítěte a trvá do jeho zletilosti, případně do jeho emancipace -přiznání jeho svéprávnosti) a druhé pak vzniká rozhodnutím soudu.

Smyslem zákonné úpravy zastupování či opatrovnictví člověka je ochrana zájmů zastupovaného a ochrana jeho práv, podpora zastupovaného při jejich naplňování a při jeho snaze dosáhnout svého štěstí. Je zde tedy patrné prolínání zásad vyjádřených v § 3 NOZ. Zastupování nebo opatrovnictví je tedy službou osobě, která je zastupována nebo již je jmenován opatrovník.

Zákonný zástupce ani opatrovník nejsou oprávněni jednat v záležitostech osobnostních práv, konkrétně v záležitostech týkajících se:

- vzniku a zániku manželství
- výkonu rodičovských povinností a práv
- pořízení pro případ smrti nebo prohlášení o vydědění a jejich odvolání

2.2.1 Důvody opatrovnictví

Opatrovník je obecně jmenován ve dvou odlišných situacích:

1. je-li to potřeba k ochraně zájmů člověka,
2. vyžaduje-li to veřejný zájem.

V prvním případě se jedná o osobu známou, jejíž pobyt je znám, které bude tímto opatřením zasazeno do jejích práv, případně se bude jednat o důsledek zásahu do svéprávnosti (opatrovník bude jmenován zároveň s rozhodnutím o omezení svéprávnosti).

V druhém případě se však jedná o ochranu práv třetích osob, v důsledku tedy o ochranu veřejného zájmu, a to v situacích, kdy je třeba znát vůli člověka, ale tento člověk není při použití dostupných prostředků dohledatelný.

Opatrovník je tedy jmenován zejména v následujících případech (§ 465 NOZ):

- pokud je člověk omezen ve svéprávnosti
- pokud je člověk neznámého pobytu
- neznámému člověku zúčastněnému při určitém právním jednání
- pokud se jedná o osobu, jíž zdravotní stav působí potíže při správě jmění nebo hájení práv

Tento výčet však není taxativní, je možné jmenovat opatrovníka i z jiných důvodů, zejména pak na žádost toho, kdo se má stát opatrovancem. Je však důležité, aby před rozhodnutím o jmenování opatrovníka soud posoudil, zda nepostačí mírnější opatření, které by vždy mělo být preferováno (viz podpůrná opatření).

V případě, že se jedná o člověka, jenž je neznámým nebo jehož pobyt je neznámým, pak je opatrovník nezbytný k ochraně veřejného zájmu a žádné mírnější opatření není možné.

2.2.2 Druhy opatrovníků

Opatrovníky lze dělit z několika úhlů pohledu:

Dělení z hlediska důvodů jeho jmenování:

- Opatrovník při plné svéprávnosti
- Opatrovník při omezené svéprávnosti
- Opatrovník pro správu jmění
- Opatrovník nezletilého dítěte (upraveno v části druhé NOZ – rodinné právo)
- Kolizní opatrovník

Dělení z hlediska vztahu k opatrovanci

- Příbuzný nebo osoba blízká
- Veřejný opatrovník

Dělení z hlediska osoby opatrovníka

- Fyzická osoba
- Právnícká osoba

2.2.3 Rozhodnutí o jmenování opatrovníka

Zásadním zásahem soudu do právní osobnosti člověka je jeho rozhodování tom, zda člověka omezí v jeho svéprávnosti nebo zda zvolí mírnější opatření. Pokud rozhodne, že je nezbytné svéprávnost omezit, pak zároveň s tímto rozhodnutím musí také jmenovat opatrovníka. Osoba, která bude jmenována opatrovníkem, výrazným způsobem ovlivní následující život opatrovance. Je proto třeba, aby se při jeho výběru soud co možná nejvíce snažil dbát přání opatrovance. Prvním vodítkem pro soud bude opatrovancova vůle, kterou v tomto směru projeví. Také proto NOZ požaduje, aby soud osobu, již má být zasaženo do svéprávnosti, zhlédl (výjimkou je, brání-li tomu nepřekonatelná překážka – např. neznámý pobyt). Dalším požadavkem vyjádřeným v NOZ je, aby soud vyvinul potřebné úsilí pro to, aby zjistil názor člověka, o jehož svéprávnosti se jedná, a to za využití takového způsobu dorozumívání, který si daný člověk zvolí. Dalším vodítkem může být také opatrovancovo předběžné prohlášení a vůle, kterou v něm vyjádřil před tím, než se rozsah či stupeň jeho neschopnosti zhoršil natolik, že není schopen postarat se o své záležitosti sám. Dále soud přihlédně k potřebám opatrovance a v neposlední řadě také k podnětům osob, které jsou opatrovanci blízké (v tom případě je však třeba brát v úvahu také pohnutky těchto osob).

Opatrovníkem pak nelze jmenovat osobu, která sama není plně svéprávná ani osobu, jejíž zájmy jsou v rozporu se zájmy opatrovance. Dále NOZ nepovoluje jmenovat opatrovníkem provozovatele zařízení, kde opatrovanec pobývá nebo které mu poskytuje služby, nebo osobu závislou na takovém zařízení (§ 63 NOZ).

Důležité pravidlo je, že o jmenování opatrovníka musí soud rozhodnout nejpozději s rozhodnutím o omezení svéprávnosti (§ 62 NOZ).

Soud určí každému opatrovanci jednoho opatrovníka. Více opatrovníků lze jmenovat pouze v případě, že se jedná také o správu jmění nebo jeho části. Pro správu jmění lze jmenovat zvláštního opatrovníka nebo opatrovníky. Jmenuje-li soud více opatrovníků a nestanoví-li ve svém rozhodnutí, ve kterých záležitostech může který z nich jednat samostatně, platí, že jednají společně. Stále však platí, že ve všech záležitostech netýkajících se správy jmění opatrovance zastupuje opatrovance opatrovník jmenovaný soudem jako „obecný opatrovník“. Ten opatrovance zastupuje také před soudem, a to i v případě, že se jedná o záležitost spojenou se spravovaným jměním.

V rozhodnutí o jmenování opatrovníka musí soud určit okruh oblastí, v nichž je opatrovník oprávněn jednat za opatrovance. Jak bylo uvedeno výše, pro správu všech okruhů záležitostí, s jejichž výkonem má opatrovník opatrovanci pomáhat, jmenuje soud jednoho opatrovníka. Výjimkou je správa jmění, pro niž může být jmenován opatrovník odlišný nebo dokonce více opatrovníků.

V rozhodnutí musí být dále určeno, zda může opatrovník jednat samostatně nebo pouze s opatrovancem. Tento výrok může být dále členěn tak, že opatrovník může jednat samostatně pouze v některých životních situacích, zatímco v jiných může jednat pouze s opatrovancem. I toto je způsob, jak vzít v úvahu individualitu opatrovance a jeho schopnosti. Stále je třeba vycházet z předpokladu, že opatrovník je osobou, jež má opatrovanci pomáhat v situacích, které jsou pro něj obtížné, a nikoli vzít jeho život bezdůvodně do svých rukou bez ohledu na vůli opatrovance, je-li opatrovanec schopen svoji vůli projevat.

Dalším oprávněním soudu je možnost vyhradit si záležitosti, o nichž může za opatrovance rozhodovat pouze on.

Povinnosti opatrovníka

Mezi opatrovníkovy povinnosti patří zejména povinnost udržovat s opatrovancem pravidelné spojení, a to vhodným způsobem a v potřebném rozsahu, projevat o opatrovance skutečný zájem, dbát o opatrovancův zdravotní stav, dbát o naplňování opatrovancových práv a chránit jeho zájmy a vysvětlovat mu povahu a následky rozhodnutí o opatrovancových záležitostech (§ 466 NOZ). V podstatě by stačila povinnost projevat o opatrovance skutečný zájem, protože vše ostatní z toho víceméně vyplývá, je však vhodné alespoň některé věci vypíchnout, aby se neopominuly.

Omezení opatrovníka

Činnost opatrovníka je omezena v několika ohledech a dvěma způsoby. Některá rozhodnutí nesmí opatrovník učinit bez souhlasu soudu. V případě, že je zřízena opatrovnická rada, jsou pak definována konkrétní rozhodnutí, která nesmí opatrovník učinit bez souhlasu této

opatrovnické rady. Jak soud, tak opatrovnická rada si mohou do své pravomoci vyhradit i jiná rozhodnutí než ta, jež jim vyhradil NOZ.

a) Omezení opatrovníka - soudem

§ 483

(1) *Neschválil-li to soud, nesmí opatrovník vyslovit souhlas se změnou osobního stavu opatrovance.*

(2) *Spravuje-li opatrovník opatrovancovo jmění, nesmí bez souhlasu soudu, nerozhodl-li soud o dalších omezeních,*

a) *zavázat opatrovance k plnění některému z členů opatrovnické rady nebo osoby tomuto členu blízké,*

b) *nabýt pro opatrovance nemovitou věc nebo podíl na ní, ani opatrovancovu věc nemovitou věc nebo podíl na ní zcizit či zatížit,*

c) *nabýt pro opatrovance obchodní závod, podíl na obchodním závodu nebo podíl na právnické osobě, ani tento majetek zcizit nebo zatížit; to neplatí, jedná-li se o nabytí účastnických nebo podobných cenných papírů zajišťujících bezpečný výnos,*

d) *uzavřít za opatrovance smlouvu zavazující ho k trvajícím nebo opakovanému plnění na dobu delší než tři roky,*

e) *odmítnout dědictví nebo jiné plnění z pozůstalosti, nebo*

f) *zavázat opatrovance k bezúplatnému plnění jiné osobě, ledaže se jedná o dar poskytnutý k obvyklé příležitosti podle zásad slušnosti v přiměřeném rozsahu a opatrovanec je schopen úsudku a projevil s darem souhlas.*

(3) *Bez zřetele na ustanovení odstavce 2 opatrovník nesmí, neschválil-li to soud, naložit s majetkem opatrovance, jedná-li se o*

a) *nabytí nebo zcizení majetku v hodnotě převyšující částku odpovídající pětisetnásobku životního minima jednotlivce podle jiného právního předpisu,*

b) *nabytí nebo zcizení majetku převyšující jednu polovinu opatrovancova majetku, ledaže tato polovina představuje hodnotu jen nepatrnou a nejedná se o věc, která je pro opatrovance věcí zvláštní oblíby, nebo*

c) *přijetí nebo poskytnutí půjčky, úvěru nebo jistoty v hodnotách uvedených pod písmenem a) nebo b).*

(4) Soud si před rozhodnutím podle odstavců 1 až 3 vyžádá stanovisko opatrovnické rady. Nesdělí-li opatrovnická rada soudu stanovisko v přiměřené lhůtě, potom soud rozhodne sám.

b) Omezení opatrovníka - opatrovnická rada

§ 480

(1) Bez souhlasu opatrovnické rady nesmí opatrovník rozhodnout o:

a) změně bydliště opatrovance,

b) umístění opatrovance do uzavřeného ústavu nebo podobného zařízení v případě, kdy to zdravotní stav opatrovance zjevně nevyžaduje, nebo

c) zásazích do integrity opatrovance, nejedná-li se o zákroky bez závažných následků.

(2) Bez souhlasu opatrovnické rady nesmí opatrovník naložit s majetkem opatrovance, jedná-li se o

a) nabytí nebo zcizení majetku v hodnotě převyšující částku odpovídající stonásobku životního minima jednotlivce podle jiného právního předpisu,

b) nabytí nebo zcizení majetku převyšující jednu třetinu opatrovanceva majetku, ledaže tato třetina představuje hodnotu jen nepatrnou, nebo

c) přijetí nebo poskytnutí zápůjčky, úvěru nebo jistoty v hodnotách uvedených v písmenu a) nebo b),

ledaže se k takovým rozhodnutím vyžaduje i souhlas soudu.

(3) Je-li to v zájmu opatrovance, může se opatrovnická rada usnést, jaká další rozhodnutí opatrovníka o opatrovanci podléhají jejímu souhlasu; taková usnesení nesmí omezovat opatrovníka nad míru přiměřenou okolnostem.

2.2.4 Soupis jmění

Opatrovník je povinen vyhotovovat soupis jmění opatrovance a každé vyúčtování doručit opatrovanci, opatrovnické radě a soudu. První soupis jmění učiní do 2 měsíců od svého jmenování. Dále pak vyhotoví vyúčtování každý rok vždy do 30. června. Opatrovník nebo opatrovnická rada může navrhnout soudu, aby opatrovníkovi uložil povinnost vyhotovit mimořádné vyúčtování (vyúčtování je opět nutno doručit opatrovanci, opatrovnické radě

a soudu). Opatrovník, jehož funkce končí, vyhotoví konečné vyúčtování správy jmění, které doručí opatrovanci, opatrovnické radě a soudu, popřípadě také dalšímu opatrovníkovi nebo soudnímu komisaři jmenovanému v řízení o dědictví.

2.3 Opatrovnická rada

Opatrovnická rada je nový institut zavedený NOZ. Je upravena v § 472 a násl. Opatrovnická rada je orgánem, který funguje vedle opatrovníka. Výše bylo uvedeno, v jakých záležitostech je opatrovník v případě, že je ustavena opatrovnická rada, povinen vyžádat si její souhlas (zejména v zásadních do života člověka, tedy při změně bydliště, zásahu do integrity opatrovance, nebo o zásadní nakládání s majetkem opatrovance).

Žádost o ustavení opatrovnické rady může poté, co byl dotčené osobě jmenován opatrovník, dát buď opatrovanec, osoba jemu blízká, nebo právnická osoba, jejíž hlavní činnost spočívá v péči o osoby se zdravotním postižením a v ochraně jejich zájmů. Žádost se podává opatrovníkovi, který musí svolat schůzi osob opatrovanci blízkých do 30 dnů od obdržení této žádosti. Pokud schůze není svolána, svolá ji soud, a to i bez návrhu.

Této schůze se může zúčastnit opatrovanec, každá osoba opatrovanci blízká, jeho přátelé, a to i když nebyli pozváni. Právnická osoba, jež se může účastnit schůze osob blízkých, musí navíc oproti podmínkám, za kterých může navrhnout svolání schůze osob blízkých, působit v České republice nepřetržitě alespoň 3 roky a být s opatrovancem v pravidelném spojení alespoň 3 měsíce.

Na schůzi osob opatrovanci blízkých se volí opatrovnická rada, která musí mít alespoň 3 členy. Tito jsou voleni většinou přítomných osob a při volbě členů (případně také náhradníků) se hledí na to, aby byly rovnoměrně zastoupeny všechny okruhy osob, jež se mohou účastnit schůze osob opatrovníkovi blízkých. Osoba, která se má stát členem opatrovnické rady, musí o opatrovance projevovat dlouhodobý zájem, musí být schopna tento zájem projevovat i do budoucna a její zájmy se nesmí křížit se zájmy opatrovance.

Členové opatrovnické rady jsou voleni na dobu neurčitou.

Soud může na návrh opatrovníka, nebo kterékoli osoby oprávněné k účasti na schůzi nebo i bez návrhu prohlásit volbu člena či náhradníka za neplatnou, hrozí-li v důsledku porušení zákona opatrovancovi újma. V takovém případě nařídí novou volbu, případně pozastavení výkonu práv člena opatrovnické rady.

2.3.1 Pravomoci opatrovnické rady

Mezi pravomoci opatrovnické rady patří:

- dohled nad opatrovníkem
- změna podstatných záležitostí opatrovance
- majetkové záležitosti nikoli malého významu
- další oblasti, které si do své působnosti vyhradí

(kteroukoli z těchto oblastí si může vyhradit do své pravomoci soud)

2.3.2 Usnášení opatrovnické rady

Opatrovnická rada je usnášeníschopná, je-li přítomna většina jejích členů. Má-li ovšem opatrovnická rada pouze 3 členy, pak musí být přítomni všichni tři. Opatrovnická rada se musí sejít nejméně jednou za rok. Jednání rady svolává její předseda, opatrovník, případně kterýkoli její člen nebo soud na návrh osoby, která osvědčí vážný zájem o opatrovance. Opatrovnická rada přizve na své jednání také opatrovance a opatrovníka.

Na svých jednáních rozhoduje většinou přítomných členů. Ze zasedání opatrovnické rady se pořizuje zápis, který obsahuje minimálně informace o tom, kdy proběhlo jednání, kdo byl přítomen, jaká rozhodnutí byla přijata, kdo proti rozhodnutí podal protest a kdo zápis pořídil. Tento zápis doručí předseda opatrovnické rady opatrovníkovi a soudu.

Rozhodnutí opatrovnické rady je možné zrušit rozhodnutím soudu. Návrh soudu na zrušení rozhodnutí opatrovnické rady může podat ten, kdo pro rozhodnutí nehlasoval, opatrovanec, opatrovník nebo právnická osoba, jejíž hlavní činností je péče o osoby se zdravotním postižením, která působí v ČR nepřetržitě alespoň 3 roky a byla s opatrovancem v pravidelném spojení alespoň 3 měsíce. Návrh na zrušení rozhodnutí musí být podán do 15 dnů od přijetí rozhodnutí. V případě, že soud rozhodnutí opatrovnické rady zruší, nahradí jej svým rozhodnutím. Do rozhodnutí soudu nenabude rozhodnutí opatrovnické rady právní účinky.

Opatrovnická rada není zřízena pro nezám dostatečného počtu osob.

Při spravování věcí opatrovance může nastat situace, že sice byla svolána schůze osob opatrovanci blízkých, avšak pro nezám dostatečného počtu osob se nepodaří zvolit opatrovnickou radu. V takovém případě je možné, aby soud na návrh jedné z osob oprávněných účastnit se schůze jmenoval osobu, která bude vykonávat působnost opatrovnické rady. Není-li možné ani to, pak schvaluje opatření opatrovníka stran opatrovance nebo jeho jmění namísto opatrovnické rady soud.

3. VEŘEJNÉ OPATROVNICTVÍ

Mgr. Eva Hrubá

V současné době neexistuje právní norma, která by výkon veřejného opatrovnictví podrobněji specifikovala. Stávající právní úprava pouze v ust. § 27 odst. 3 zákona č. 40/1964 Sb., občanského zákoníku, v platném znění, stanoví že, cit: *„Nemůže-li být opatrovníkem ustanoven příbuzný fyzické osoby ani jiná osoba, která splňuje podmínky pro ustanovení opatrovníkem, ustanoví soud opatrovníkem orgán místní správy, popřípadě jeho zařízení, jestliže je oprávněno vystupovat svým jménem (§ 18 odst. 1)“*.

Existenci samostatného opatrovnického zákona však předpokládá ust. § 471 odst. 2 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku (dále jen „NOZ“), který nabude účinnosti 1. ledna 2014, cit.:

„§ 471

(2) Soud jmenuje opatrovníkem osobu, kterou navrhl opatrovanec. Není-li to možné, jmenuje soud opatrovníkem zpravidla příbuzného nebo jinou osobu opatrovanci blízkou, která osvědčí o opatrovance dlouhodobý a vážný zájem a schopnost projevovat jej i do budoucna. Není-li možné ani to, jmenuje soud opatrovníkem jinou osobu, která splňuje podmínky pro to, aby se stala opatrovníkem, nebo veřejného opatrovníka podle jiného zákona.“

Domníváme se, že Ministerstvo spravedlnosti není věcně příslušné k opatrovnické agendě a že tato problematika spadá spíše do gesce Ministerstva vnitra a Ministerstva práce a sociálních věcí, neboť veřejným opatrovníkem je v současné době jmenována obec, přičemž příslušnou opatrovnickou agendu vykonává nejčastěji sociální odbor. Ministerstvo spravedlnosti se nicméně stalo hlavním gestorem zákona, neboť tuto problematiku částečně upravuje v NOZ, a dle plánu legislativních prací pro rok 2013 připraví jeho věcný záměr.

S ohledem na skutečnost, že je pro MS obtížné proniknout do praxe opatrovnické agendy, oslovili jsme v rámci přípravných prací některé neziskové organizace (jako je Liga lidských práv či občanské sdružení Insand) a Svaz měst a obcí s žádostí o spolupráci a o poskytnutí informací ohledně současné situace v opatrovnictví.

Problematickou se jeví v současné době především skutečnost, že není definováno, co přesně patří mezi povinnosti a práva opatrovníka, a tedy co výkon opatrovnictví obnáší. V mnoha případech tak opatrovníci suplují práci sociálních pracovníků.

Dalším problémem je dle poznatků MSp též nedostatek úředníků schopných vykonávat opatrovnictví v některých obcích, chybí vzdělávací programy a metodické pokyny. Velmi často dochází k tomu, že má opatrovník na starosti i jinou než opatrovnickou agendu a opatrovnictví tak de facto vykonává ve svém volném čase. Není rovněž neobvyklé, že opatrovnictví vykonává přímo starosta obce. Nedostatek aparátu pak činí problémy především v obcích nacházejících se v blízkosti psychiatrických léčeben.

Nový opatrovnický zákon by měl reagovat na stávající neutěšenou situaci, výkon funkce veřejného opatrovníka podrobně upravit a odstranit nedostatky při ustanovování veřejných opatrovníků. Na základě získaných podkladů a informací tak Ministerstvo spravedlnosti připravilo teze budoucího zákona.

Dokud však nebude nový zákon o výkonu opatrovnictví přijat, nastupuje podle ust. § 3033 odst. 2 nového občanského zákoníku nadále jako veřejný opatrovník obec, kde má opatrovanec bydliště, cit.:

„§ 3033

(2) Dokud jiný právní předpis nestanoví něco jiného, přechází opatrovnictví podle § 468 na obec, na jejímž území má opatrovanec bydliště.“

3.1 Teze návrhu zákona o opatrovnictví

Předběžně se navrhuje rozdělit zákon do několika částí. Každá z těchto částí se bude věnovat určité oblasti týkající se problematiky opatrovnictví, jak je naznačeno níže.

Teze počítají s několika druhy opatrovníka:

a) Opatrovník – příbuzný nebo osoba blízká. Jedná se o osoby nejvhodnější, neboť mají k opatrovanci nejbližší. Takové osoby jsou zpravidla také opatrovníkem právě jednoho

opatrovance a můžou mu proto věnovat dostatečný čas a dostatečnou péči. Bohužel příbuzní ani osoby blízké nejsou nejčastějšími opatrovníky.

b) Veřejný opatrovník (obec) Mnoho nevýhod je popsáno v tomto textu. NOZ s tímto typem opatrovníka také počítá, ale již z toho, že ve výčtu § 471 odst. 2 je zařazen jako poslední, je zřejmé, že by měl být využíván až v případě, že není možné jmenovat jiného opatrovníka.

c) Soukromý opatrovník (právnícká osoba) – jedná se o nový typ opatrovníka, právníckou osobu, která se zaměřuje na výkon opatrovnictví. Do budoucna by mohlo být možné, aby si takovou právníckou osobu najaly obce, aby za ně tyto osoby vykonávaly opatrovnickou činnost.

d) Soukromý opatrovník (fyzická osoba) – jedná se o fyzickou osobu, která se opatrovnictví věnuje profesionálně. Nejedná se tedy ani o příbuzného, ani o osobu opatrovanci blízkou. V dnešní době již takoví opatrovníci vlastně existují, ačkoli se tak nenazývají – jsou jimi osoby, jež vykonávaly opatrovnictví jménem obce, pak toto zaměstnání opustily, ale nechtěly opustit své opatrovance.

3.1.1 Základní ustanovení

a) Účelem je:

Varianta I

stanovit podmínky, za nichž je vykonáváno opatrovnictví zletilé osoby, která je omezena na svéprávnosti nebo osoby, které zdravotní stav působí obtíže při správě jmění nebo hájení práv.

x

Varianta II

stanovit podmínky, za nichž je vykonáváno opatrovnictví zletilé osoby, která je omezena na svéprávnosti, osoby, které zdravotní stav působí obtíže při správě jmění

nebo hájení práv i tomu, o kom není známo, kde pobývá a neznámému člověku zúčastněnému při určitém právním jednání,

x

Varianta III

stanovit podmínky, za nichž je vykonáváno opatrovnictví zletilé osoby, která je omezena na svéprávnosti, osoby, které zdravotní stav působí obtíže při správě jmění nebo hájení práv i tomu, o kom není známo, kde pobývá a neznámému člověku zúčastněnému při určitém právním jednání a dále opatrovnictví právnické osoby, opatrovnictví pro správu jmění dítěte, jestliže by zájmy dítěte mohly být ohroženy a opatrovnictví dle občanského soudního řádu.

Pozn.: Preferujeme variantu I

Účelem zákona by mělo být rovněž stanovení podmínek pro výkon podpůrcovství.

b) Koho se zákon týká:

Varianta I

Zákon se bude vztahovat jen na veřejného opatrovníka. Veřejným opatrovníkem může být jak obec, tak i právnická osoba zřízená obcí k plnění úkolů tohoto druhu, viz ust. § 471 odst. 3 NOZ, popř. i jiná právnická osoba (se statutem veřejné prospěšnosti i bez).

x

Varianta II

Zákon se bude vztahovat jak na veřejné opatrovníky, tak i na soukromé opatrovníky

Varianta III

Zákon se bude vztahovat jak na veřejné opatrovníky, tak na soukromé opatrovníky.
Veřejným opatrovníkem však oproti variantě II může být i fyzická osoba.

c) Zákon definuje základní zásady a standardy pro výkon funkce opatrovníka s tím, že budou stanoveny rozdílné požadavky pro veřejného a soukromého opatrovníka. Bylo by vhodné též sepsat zvláštní etický kodex pro výkon funkce opatrovníka (především veřejného, nicméně mohl by se v určité míře vztahovat i na soukromé opatrovníky).

3.1.2 Opatrovník

- Zákon stanoví podmínky pro výkon funkce opatrovníka obecně (tj. jak pro veřejného opatrovníka, tak i pro soukromého). Na veřejného opatrovníka (resp. na zaměstnance/dobrovolníky) však budou kladeny vyšší nároky (min. vzdělání + další vzdělávání, čistý trestní rejstřík, vyšší míra profesionality).

- Bude zdůrazněno, že veřejný opatrovník dle tohoto zákona může být jmenován jen v případě, že není jiná vhodná osoba osobě opatrované blízká (tj. příbuzný nebo osoba, kterou si opatrovanec zvolí). Nebude-li jiná vhodná osoba, bude mít v ustanovení přednost veřejný opatrovník – jiná právnická (popř. fyzická-dle variant) osoba a teprve nebude-li této, pak obec. Tato struktura by mohla pomoci odbřemenit některé obce (v mnoha obcích nemá opatrovnickou agendu kdo vykonávat a jen 16% veřejných opatrovníků vykonává opatrovnictví jako svou hlavní činnost).

3.1.3 Výkon opatrovnictví

- Budou definovány podmínky, za kterých se jiná právnická (či fyzická – dle variant) osoba může stát veřejným opatrovníkem. Veřejní opatrovníci budou zapsáni do veřejného

seznamu, ze kterého bude soud při rozhodování o ustanovení opatrovníka vybírat. V současné době činí problémy otázka bydliště opatrovance, neboť mnoho obcí vykonává opatrovnictví nad osobami, které mají trvalé bydliště v této obci, ale fakticky žijí jinde.

- Zákon stanoví způsob výkonu opatrovnictví (bude-li soudem jmenován veřejný opatrovník - PO, pak bude jednotlivé opatrovnické úkony vykonávat zaměstnanec/člen/dobrovolník této právnické osoby).

- Zákon bude řešit postavení zaměstnanců/dobrovolníků opatrovníka právnické osoby, jejich práva a povinnosti, nároky na charakter a profesní schopnosti.

- Lze uvažovat o stanovení max. počtu opatrovanců na opatrovníka

- Zákon by měl řešit i otázku pojištění. Profesionální opatrovníci by měli být pojištěni povinně (jako je tomu např. u advokátů), neprofesionálové by měli mít možnost připojistit se.

- Na zvážení: Bude-li opatrovnictví vykonávat obec, bylo by vhodné, aby úředník, který má na starosti agendu opatrovnictví, vykonával pouze tuto agendu. V případě malých obcí (resp. obcí, kde není mnoho opatrovanců) může obec uzavřít smlouvu o výkonu opatrovnictví s jiným veřejným opatrovníkem (FO, PO). Dle zprávy Ligy lidských práv se mnohdy stává, že jsou postižené osoby umístěny do ústavů i v případě, kdy to není nezbytně nutné, neboť obec nemá dostatek zaměstnanců, kteří by opatrovnictví vykonávali.

3.1.4 Práva a povinnosti

- Podklad v NOZ, práva a povinnosti opatrovníka je nicméně potřeba dále rozvést.

- V současné době není zřejmé, co vlastně výkon opatrovnictví obnáší. Dle našich zjištění tak opatrovník krom „klasických“ činností (jako je jednání s opatrovancem, úřady či jinými institucemi) zajišťuje pro opatrovance i nákupy, doprovází jej k lékaři, dohlíží, zda opatrovanec bere léky apod. a doplňuje tak činnost sociálních služeb, popř. vykonává i činnosti, které by opatrovanec mohl zvládnout sám.

- Zákon by měl i v této části samozřejmě reflektovat odlišné postavení profesionálních a neprofesionálních opatrovníků.

- Dle zjištění Svazu měst a obcí vykonává pouze 24% obcí agendu opatrovnictví systematicky a 56% nahodile. Obce si v dotazníkovém šetření dále velmi stěžovaly na nedostatek kvalitních školení či kurzů, neboť bez právní úpravy, která by alespoň obecně stanovila základní práva v povinnosti či metodiku, totiž vykonávají opatrovnickou činnost v určitém právním vakuu.

3.1.5 Nápomoc při rozhodování

- Tato část by měla v zákoně bezpochyby nalézt své místo, aby nedocházelo k podobným problémům jako nyní v opatrovnictví, kdy není zřejmé, jaké jsou kompetence opatrovníka.

- Smlouvy o nápomoci nebudou nikde evidovány, soud však po schválení smlouvy provede záznam do evidence obyvatel (novelizace zákona č. 133/2000 Sb.). Při řízení o omezení svéprávnosti pak soud prověří, zda smlouva o nápomoci existuje a vezme ji na zřetel.

- Nároky na podpůrce by měly být obdobné jako na soukromého opatrovníka.

- Měla by být stanovena pravidla o všeobecném respektování podpůrce při poskytování nápomoci a ochranné mechanismy, které zamezí zneužití tohoto institutu.

3.1.6 Financování

- Ústavní soud ve svém nálezu č. ÚS 995/07 ze dne 10. července 2007 jasně konstatoval, že výkon opatrovnické funkce je považován za výkon přenesené, nikoliv samostatné působnosti obce, z čehož vyplývá, že pro tuto agendu je nutné vyčlenit prostředky ze státního rozpočtu. Doposud je výkon opatrovnictví prostřednictvím obecních úřadů hrazen z veřejných rozpočtů obcí primárně určených na zcela jiné účely zajišťujících

chod těchto úřadů. Vzhledem k narůstajícímu počtu případů ustanovení obce za veřejného opatrovníka je proto nutné pro tento výkon vyčlenit zvláštní prostředky ze státního rozpočtu, neboť současný stav je nadále neudržitelný.

- Z dotazníkového šetření Svazu měst a obcí vyplynulo, že se dají náklady rozdělit v zásadě na dvě skupiny:

- Náklady na výkon opatrovnické agendy ve vlastním slova smyslu

Zde tvoří největší položku náklady na plat zaměstnanců obce, dále pak cestovní náhrady, účty za telefon, korespondence či právní pomoc.

- Sociální pomoc opatrovancům.

V případě, že opatrovanci nemají dostatek vlastních finančních prostředků, poskytuje jim obec často „výpomoc“ na zajištění základních životních potřeb.

- Opatrovnictví je vykonáváno zásadně bezúplatně, vyjma správy majetku (viz ust. § 462 nového občanského zákoníku). Otázka financování veřejného opatrovnického bude mít nejspíš dvě roviny:

1. pokud veřejné opatrovnické vykonávají obce (i prostřednictvím FO, PO na základě smlouvy) – bude financováno řešeno nejspíše v zákoně o státním rozpočtu přidělením určité částky ze státního rozpočtu obcím na výkon této agendy (zajištění osob, prostředků, ...). Tuto možnost je nutné vyjednat s MV a MF.

2. pokud veřejné opatrovnické vykonává FO, PO – řešit např. v režimu každoročních dotačních řízení? Podobně jako např. MPSV v oblasti podpory neziskového sektoru realizuje dotační řízení, jehož cílem je přispívat na provoz a rozvoj sociálních služeb poskytovaných nestátními neziskovými organizacemi. Podobně jsou takto získávány prostředky pro neziskové organizace z evropských fondů (ESF). Tuto možnost je nezbytné vyjednat s MPSV.

3.1.7 Odpovědnost opatrovníka

- V současné době zcela chybí zakotvení odpovědnosti opatrovníka.
- Zákon by měl upravit prostředky efektivní kontroly výkonu opatrovnictví a specifikovat následky v případě porušení povinnosti opatrovníka. Velmi často se stává, že je institut opatrovnictví zneužíván (zejména příbuznými opatrovance), neboť neexistuje kontrolní a sankční mechanismus.

4. TRANSFORMACE, DEINSTITUCIONALIZACE SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Mgr. Kateřina Plháková

4.1 Úvod do problematiky

Transformace sociálních služeb vychází z Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb, která byla přijata usnesením vlády České republiky č. 127 dne 21. února 2007. Základním principem této koncepce je přeměna pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele sociální služby a podporující začlenění uživatele do společnosti.

Koncepce transformace sociálních služeb je realizována prostřednictvím projektu „Podpora transformace sociálních služeb“. Projektu se účastní 32 ústavních zařízení z celé České republiky, která poskytují služby cca 3800 lidem s postižením. Smyslem tohoto projektu je ověřit pilotně transformaci sociálních služeb založenou na individuálně určených potřebách uživatelů sociálních služeb a podpořit deinstitucionalizaci pobytových zařízení sociálních služeb v České republice. V průběhu tohoto projektu odešlo k 31.12. 2012 celkem 514 osob z ústavního prostředí a z toho 395 osob využívá komunitní sociální služby a 119 osob přešlo přímo do rodinného prostředí.

Organizace, které se účastní tohoto projektu, kladou důraz na zkvalitňování sociálních služeb tak, aby uživatelé mohli přejít z ústavní péče do běžného prostředí. Podpora účastníkům projektu je zajišťována Národním centrem podpory transformace sociálních služeb, které poskytuje vzdělávání prostřednictvím kurzů, workshopů, nabízí supervizi a podporu externích konzultantů.

Sociální služby tak v rámci této transformace postupně přecházejí z pečovatelského modelu k modelu podpory. Pečovatelský model byl často založen na ústavní péči se všemi negativními důsledky tohoto typu péče. Zvláště duševně nemocní byli často zbavováni nebo omezováni soudem způsobilosti k právním úkonům. To vedlo následně ke ztrátě kontaktu s běžným prostředím a nemožnosti získat základní dovednosti pro vedení normálního života. Pečovatelský model dokázal zabezpečit základní potřeby klienta,

poskytnout mu bezpečí. Tento model však nedokázal postiženým nabídnout možnost vést život jako jeho vrstevníkům, zařadit se do běžného života.

Novým trendem v poskytování sociálních služeb je model podpory založený na maximálním využití schopností klienta a snaze ho zapojit do běžného života v jeho přirozeném prostředí. Také v oblasti opatrovnictví by se mělo ustupovat z tradičního opatrovnického modelu, kdy opatrovník v zásadních věcech a právních úkonech rozhoduje za opatrovance, často bez jeho vědomí. Nový model by měl již využívat přijímání rozhodnutí s využitím podpory blízkých osob, které budou nápomocny při rozhodování.

Nový občanský zákoník, který bude účinný od 1.1. 2014, již zohledňuje v některých ustanoveních model založený na rozhodování s podporou. V tomto systému bude více zohledňován názor samotného člověka, který je omezován na způsobilosti k právním úkonům. Základem tohoto modelu je zachovat opatrovanci možnost v co největší možné míře rozhodovat o svém životě. Zachovat mu tedy možnost uplatňovat svá základní lidská práva. To jak lze pojmout roli opatrovníka popisujeme na konkrétním příkladu v kapitole 4.3 Příklad dobré praxe. Tento konkrétní případ je důkazem toho, že opatrovník může být pouze v pozici podporovatele a nebrat opatrovanci právo na svobodné rozhodování a zodpovědnost za svůj život.

4.2 Práva uživatelů a kvalita sociálních služeb

V dřívějších dobách nebyl na naplňování práv uživatelů sociálních služeb kladen téměř žádný důraz. Ten přišel až s transformací sociálních služeb a se Zákonem 108/2006 Sb. O sociálních službách. Tento zákon přinesl moderní trendy v poskytování sociálních služeb.

Dříve byly sociální služby poskytovány ve velkých zařízeních, kde byly uplatňovány dva modely – lékařský model zdůrazňoval roli pacienta, o němž rozhodoval zejména lékař. Ústavní model zase stavěl obyvatele do role svěřenců. Služby byly poskytovány ve velkých institucích, kde bylo ubytováno mnoho klientů, a proto nebylo možné naplnit některá základní práva klientů.

V současné době při poskytování sociálních služeb převládá snaha o sociální začlenění – klient není pasivní, ale stává se z něj aktivní partner, který spolurozhoduje a je co nejvíce

dle svých možností začleňován do běžného života. V rámci poskytování sociálních služeb je naplňování práv uživatelů jedním z hlavních ukazatelů kvality služby.

Na mezinárodní úrovni to dokládá přijetí dvou významných dokumentů v roce 2006: Úmluva o právech osob s postižením a Akční plán na podporu práv a plného zapojení osob se zdravotním postižením do společnosti: zlepšení kvality života osob se zdravotním postižením v Evropě 2006 – 2015.

Při poskytování sociálních služeb je nutné dodržovat všechna lidská práva:

- Právo na osobní svobodu a svobodu pohybu
- Právo na ochranu soukromí
- Právo vlastnit majetek
- Právo na vzdělání
- Nedotknutelnost osoby
- Právo na osobní a rodinný život
- Právo na důstojné zacházení
- Právo svobodně se rozhodnout a právo na přiměřené riziko
- Právo na práci a odměnu za práci
- Právo stěžovat si

4.2.1 Způsobilost k právním úkonům, opatrovnictví v sociálních službách

Legislativní zakotvení

- Občanský zákoník
- Občanský soudní řád
- Zákon o rodině
- Mezinárodní dokumenty

Výše uvedený text se týká práv každého člověka. Způsobilost mít práva vzniká narozením člověka a zaniká jeho smrtí. Na to, zda je člověk omezen nebo zbaven způsobilosti k právním úkonům, nemá způsobilost mít práva žádný vliv. I při omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům má člověk stejná základní práva a svobody jako lidé, kteří nebyli způsobilosti k právním úkonům zbaveni ani omezeni.

V rámci uplatňování práv má člověk rozhodovací pravomoc ve svých rukou. S právní způsobilostí, která se týká především uzavírání smluv, nakládání s finančními prostředky, uzavírání manželství apod., je to však jiné. Zde za člověka jedná opatrovník. Je tedy nutné s jistotou rozlišit, kdy se jedná o uplatňování práv a kdy o právní úkony.

Smyslem omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům je poskytnout ochranu člověku, který má sníženou schopnost činit rozhodnutí, před důsledky špatného rozhodování nesprávného jednání. Je však zároveň velkým zásahem do práv člověka, protože omezení možnosti právně jednat je předpokladem pro výkon mnoha dalších, i základních lidských práv.

Častým jevem současnosti je zbavení způsobilosti u lidí, u kterých to není potřeba a může u nich takové omezení vést až ke snížení kvality života. Pokud klienti nemají zachovanou alespoň částečnou právní samostatnost, může to vést k demotivaci a takové omezení může být i kontraproduktivní. Brání klientům v rozvoji dovedností a získávání zkušeností, v soběstačnosti a prohlubuje závislost na druhých osobách, což znemožňuje dosáhnout cíle sociální služby. Přiměřená úprava způsobilosti k právním úkonům uživatele je jedním z jeho a zájmů a zároveň předpokladem úspěšného sociálního začlenění. Poskytovatel sociální služby, který má pomáhat při uplatňování klientových práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí, musí v rámci této činnosti pomoci uživateli řešit i otázku přiměřenosti jeho omezení způsobilosti k právním úkonům.

Dovolí-li to stav uživatele služby, měl by poskytovatel sociální služby pamatovat také na možnost podání návrhu na navrácení způsobilosti k právním úkonům v přiměřeném rozsahu.

S omezením nebo zbavením způsobilosti k právním úkonům neoddělitelně souvisí opatrovnictví. Výkon opatrovnictví s sebou nese mnoho komplikací. Opatrovníci často neznají přesně své kompetence, a proto se stává, že opatrovnictvím někdy překračují své meze nebo jej naopak vykonávají nedostatečně. Opatrovníka stanovuje soud. Úlohou ustanoveného opatrovníka je konat v zájmu zastoupeného právní úkony, ke kterým zastoupený – opatrovanec není podle rozsudku způsobilý. Poskytovatel by tedy měl být seznámen s rozhodnutím, kterým byl klient omezen ve způsobilosti k právním úkonům, aby

mohl posoudit, zda opatrovník respektuje rozsah právních úkonů, které při svém výkonu činí za opatrovance.

I když opatrovník jedná za opatrovance, musí vždy respektovat jeho názory a přání. Je nutné si uvědomit, že opatrovník nejedná sám za sebe, ale činí rozhodnutí za druhou osobu, na níž tato rozhodnutí mají přímý dopad. Všechna svá rozhodnutí by měl opatrovník konzultovat s opatrovancem a informovat jej o nich. Výkon opatrovnictví musí být založen na znalosti zájmů a přání zastoupeného. Základním předpokladem je, že opatrovník umí se zastoupeným komunikovat. Pokud je opatrovanec v oblasti komunikace handicapován, je použita alternativní komunikace. Proti vůli opatrovance je možno rozhodnout pouze ve výjimečných případech, a to tehdy, pokud by rozhodnutí na základě vůle opatrovance mohlo vést k jeho újmě, nebo by bylo jednáno v rozporu se zákonem.

4.3 Rizika procesu zbavení svéprávnosti

Při hledání rizik procesu zbavení svéprávnosti můžeme určit tři rizikové oblasti:

- soud
- soudní znalec
- opatrovník

Soud

V případě vad soudního řízení může dojít k nesprávnému rozhodnutí na základě nedostatečných podkladů týkajících se člověka, jenž má být zbaven způsobilosti k právním úkonům. Každý soud by měl rozhodovat za přítomnosti člověka, o němž se jedná. Velmi často se stává, že soud rozhodne o zbavení způsobilosti k právním úkonům (svéprávnosti), aniž by budoucího opatrovance viděl a může tak dojít k nadměrnému omezení práv, které ani není potřeba v takovém rozsahu zbavovat.

Institut omezení nebo zbavení způsobilosti je lehce zneužitelný. Během řízení dochází k porušování procesních práv lidí, o nichž se rozhoduje. Problém je i ve způsobech dokazování, kdy největší váha je dáвана soudy na znalecké posudky, jejichž kvalita je problematická.

Taktéž při přezkoumání rozhodnutí na základě návrhu by měl soud rozhodovat o prodloužení omezení/zbavení způsobilosti k právním úkonům za přítomnosti

vyšetřovaného, který, dovoluje-li to jeho intelekt, by měl mít možnost se k celé věci vyjádřit. V opačném případě může opět dojít k nadměrnému omezení jeho práv, což vede k celkovému omezení kvality života člověka.

Dalšími riziky při rozhodování o zbavení svéprávnosti jsou nedostatek důkazů – nelze se opírat pouze o lékařské posudky, je nutné také vyslechnout samotného, o jehož omezení, popř. zbavení se v řízení jedná a brát v úvahu jeho situaci.

Vždy musí být konkrétně uvedeno, v jakých oblastech je vyšetřovaný omezen ve způsobilosti k právním úkonům. Není-li tak uvedeno, vzniká riziko, že bude posléze opatrovníkem zastupován i v oblastech, které může vyřídit sám a tím se ještě více sníží kvalita jeho života.

Soudní znalec

Znalec, který zpracuje posudek na vyšetřovaného, by měl tak činit v součinnosti s vyšetřovaným. Ne vždy se tak děje, velmi často posudek vychází pouze z lékařských zpráv, nebo je vyšetření velmi krátké a hledí se pouze na zdravotní stav vyšetřovaného. Je nutné však přihlížet také ke schopnostem a dovednostem vyšetřovaného. Dalším rizikem je přihlížení ke starým záznamům v kartě pacienta, kde je například uveden několik let starý záznam z psychiatrické hospitalizace, ze kterého psychiatr vychází, nebo k němu přihlíží.

Opatrovník

Rizik, ke kterým může dojít ze strany opatrovníka je celá řada.

Opatrovníků je v Česku nedostatek vzhledem k počtu osob zbavených či omezených ve způsobilosti k právním úkonům. Pokud tuto funkci dělá někdo z rodiny, je to funkce neplacená. Pokud funkci opatrovníka vykonává pracovník např. obecního úřadu, tak je většinou velmi vytížený, má takových klientů mnoho. Prakticky pak není v jeho silách se všemi záležitostmi klientů skutečně poctivě zabývat a řešit je. Činnost opatrovníků není z důvodů přetíženosti soudců pravidelně kontrolována. Ze zákona musí opatrovník pouze jednou za rok předložit vyúčtování a to je pouze formální záležitost. Opatrovník by se přitom měl klientovi postarat o takové služby, které by dotyčnému zajistily lepší fungování ve společnosti a vedly ho k nezávislosti na opatrovníkovi.

Dalším rizikem je nezáměr opatrovníka o opatrovance. Jak bylo již uvedeno, opatrovník má o opatrovance projevat opravdový zájem. Pokud se opatrovník o opatrovance nezajímá, může dojít ke snížení kvality života opatrovance, protože opatrovník nejedná v jeho zájmu a na základě jeho oprávněných přání.

Ze strany opatrovníka může také dojít ke zneužití této funkce, protože současné nastavení institutu opatrovnictví, kdy opatrovníci prakticky bez kontroly soudu rozhodují o všem v životě osob s duševní poruchou, zneužití nahrává. Navíc nejčastějším důvodem určení opatrovníka je nakládání s financemi a majetkem opatrovaných a to není v dnešní době vůbec jednoduché ani pro zdravého člověka. Pokud opatrovník opatrovance poškodí, je vymáhání škody zejména pro tuto skupinu osob velký problém. Dotyčný by si totiž musel najít sám někoho, kdo ho bude chránit a hájit proti jeho vlastnímu opatrovníkovi. Přičemž pouze výměna opatrovníka trvá i několik měsíců.

Dále se může stát, že opatrovník nemá zájem o větší autonomii opatrovance, protože mu tento stav vyhovuje a může v podstatě rozhodovat sám dle svého uvážení.

4.4 Deinstitutionalizace

Deinstitutionalizací rozumíme přesun poskytované péče z instituce do přirozeného prostředí klienta – komunity. Je tak umožněna co největší variabilita klientova života srovnatelného s ostatními lidmi stejného nebo podobného věku. Služby poskytované v komunitě jsou zejména tyto: chráněné bydlení, osobní asistence, podpora samostatného bydlení. Paralelně s těmito službami je také nutné poskytovat podpůrné občanské služby, které pomohou klientům zařadit se do běžné společnosti.

Významnou součástí transformace sociální služby je příprava klienta na změnu. Je nutné vypracovat plán osobního rozvoje a začleňování do komunity a také analýzu rizik, která s sebou transformace nese. V situacích, kdy se klient z pobytového zařízení přestěhuje do samostatného bydlení, je nutné, aby takové bydlení bylo v běžné zástavbě domů a stávající komunita byla na tento fakt připravena, což je možné docílit vhodnou osvětou. Je také nutné, aby prostředí bylo vhodné pro klienta, aby byla zajištěna spolupráce s veřejnou správou a zajištěna dostatečná občanská vybavenost.

4.5 Příklad dobré praxe

Rozdílné pojetí opatrovnické funkce v praxi

Odůvodnění příkladu: na příkladu pana Karla chceme poukázat na rozdílnost v přístupu k výkonu opatrovnické funkce. Opatrovníkem by měl být vždy člověk, ke kterému má opatrovanec v první řadě důvěru. Zároveň by měl opatrovník znát svého opatrovance – jeho možnosti, potřeby a přání. Opatrovník by měl být v první řadě člověk, který hájí zájmy opatrovance, respektuje jeho autonomii, jeho rozhodnutí bez ohledu na typ zdravotního postižení a poskytuje mu podporu při dosažení jeho cílů. Opatrovnická funkce by neměla být jen formalita a otázka kontroly a zakládání účtenek z nákupů (v případě omezení způsobilosti v oblasti financí) a podepisování úředních dokumentů.

Tak by se dal definovat ideální opatrovník a není možné říci, že takového opatrovníka najdete jen mezi rodinnými příslušníky opatrovance, nebo zda je to úředník obce či jiná třetí osoba (kamarád, kolega opatrovance). Během své praxe jsme měli bohužel velmi často možnost pracovat s klienty a jejich opatrovníky, kteří by se těžko dali označit jako za ideálního opatrovníka a jednalo se jak o formální opatrovníky z řad úředníků měst, tak z rodiny klienta.

Otázku opatrovnictví vnímáme jako velké téma v právě probíhajícím procesu transformace pobytových sociálních služeb pro lidi se zdravotním postižením. Jelikož velká část klientů má formálního opatrovníka z dané obce a v průběhu transformace se odstěhuje do jiné obce – je předpoklad, že bude muset proběhnout změna opatrovníka – kdo jím bude? Opět úředník z jiné obce, který daného člověka vůbec nezná? Nebo někdo z rodiny, se kterým se klient stýká jednou do roka?

Popis:

Výchozí situace:

Pan Karel (38 let) žil celý svůj život v ústavní péči. Kvůli svému zdravotnímu znevýhodnění (mentálnímu postižení) byl omezen ve způsobilosti k právním úkonům a dle

rozhodnutí soudu mohl nakládat jen s částkou 500,-Kč měsíčně bez “kontroly“. Jeho opatrovníkem byl dříve ústav a později došlo k přesunu opatrovnické funkce na úředníka obce, kde má pan Karel trvalé bydliště. Pan Karel věděl, že je jeho opatrovníkem starosta, ale nikdy jej neviděl, nemluvil s ním, neznal jej – jen věděl, že musí za něj vše podepisovat. Pan Karel musel v ústavu dokládat účtenky za všechny věci, které si ze svého kapesného pořídil a byl tak naučen, že automaticky donášel potvrzení za vše, co si nakoupil - i pokladní doklad na 4,-Kč za dva rohlíky ke svačině.

Způsob řešení:

Pan Karel za podpory terénních sociálních služeb zahájil svou cestu k samostatnosti, první dlouhodobá práce, následně přestěhování z ústavu do služby komunitního typu v jiném městě. Po odstěhování pana Karla z ústavu požádal starosta o zproštění funkce opatrovníka a rozběhl se dlouhodobý proces hledání nového. Pan Karel se bál, že soud mu dá nového opatrovníka – někoho z rodiny, se kterými ale nemá dobré vztahy a měl strach, že by ho opět dali do ústavu a vzali mu jeho peníze. Za podpory sociálních pracovníků služby podpora samostatného bydlení si pan Karel uvědomil, že má kolem sebe lidi, kterým věří a chtěl by je za opatrovníka. Výsledkem společných jednání pana Karla a jeho sociálního pracovníka byl souhlas pana Nováka s výkonem opatrovnické funkce. Pana Nováka Karel poznal ve své práci, dva roky jsou již kolegové. Mezi panem Karlem a panem Novákem vznikl přirozený přátelský vztah, kdy pan Novák jej podporoval nejenom v práci, ale učil je i dovednosti potřebné pro běžný život – např. na co a koho si dávat pozor, jak si vybírat nové elektrospotřebiče, jak vést zodpovědný život, otázky partnerského života a zajímal se o to, jak se panu Karlovi vede, zda nepotřebuje s něčím pomoci.

Situace, která je výsledkem změny:

Pan Karel má zatím omezení ve způsobilosti stále ve stejném rozsahu, jako dříve. Jeho opatrovníkem je jeho kolega z práce, pojetí opatrovnictví v podání pana Nováka je ale velmi odlišné. Pravidelně se scházejí, probírají potřeby a přání pana Karla. Jejich vztah je založen na vzájemné důvěře a respektu. Karel se nebojí vyjádřit svůj názor a obracet se pro radu na svého opatrovníka, má např. přehled o výši svých peněz na bankovním účtu, už nenosí pokladní stvrzenky za každý rohlík, ale dostává po menších částkách měsíčně

4.000,-Kč na jídlo a vlastní potřeby a opatrovník neprohlíží účtenky za tyto peníze. Pan Karel nemusí nyní lhát či účty schovávat ve strachu, že by jeho opatrovník našel položku za nákup věcí, které mají soukromý a intimní charakter.

Je potřeba také zdůraznit, že pan Novák má stále svůj osobní a rodinný život, do kterého pan Karel nevstupuje. To, že se stal jeho opatrovníkem, neznamená, že převzal na sebe veškerou zodpovědnost za život pana Karla. To ani není podstatou opatrovnícké funkce. Jako opatrovník má podporu také ze strany sociálních pracovníků terénních služeb, které podporují pana Karla v dalším rozvoji a samostatnosti v běžném životě.

Pan Novák by se dal označit za toho ideálního opatrovníka, který opravdu zná svého opatrovance a jedná v jeho zájmu.

Údaje o organizacích, ze kterých příklad přichází:

Název: **Agentura Osmý den, o. s.**

Adresa: Dvořákova 6, Ústí nad Labem

Poskytovatel služby: Občanské poradenství, Sociální rehabilitace – podporované zaměstnávání

a

Název: **Občanské sdružení Jurta**

Adresa: Pěší 9, Děčín 33 – Nebočady

Poskytovatel služby: Sociální rehabilitace – pracovní trénink, Podpora samostatného bydlení

Bc. Zuzana Thürlová, vedoucí sociálních služeb Agentury Osmý den, o.s., O.s. Jurta

e-mail: zuzana.thurlova@osmyden.cz

5. ETIKA V SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH – OPATROVNICTVÍ

Mgr. Monika Čermáková

5.1 Úvod

V každodenním životě se člověk neustále setkává s řadou problémů a otázek, spojených s lidskou existencí. Etické otázky a morální principy se přímo dotýkají všech, kteří pracují s lidmi, v tzv. pomáhajících profesích. Pokládá se za samozřejmé jednání ve prospěch druhých lidí, empatie, ochota pomáhat a především odpovědnost- a to jak odpovědnost ve vztahu k sobě, druhým, okolnímu světu a v neposlední řadě i k vyššímu řádu, řádu bytí. Na jedné straně se člověk jedná ve jménu vlastní svobody a individuality, na straně druhé se střetává s limity lidského jednání. Přestože se před lidmi otevírají obrovské, často zdánlivě až neomezené možnosti dané vědecko-technickým pokrokem, naráží se na složité etické problémy: ne vše, co člověk může, také smí. O to těžší jsou pak situace, kdy je třeba zaujmout odpovědný postoj v rámci výkonu např. sociální služby.

5.2 Základní pojmy

5.2.1 Etika

Před tím, než se budeme zabývat jednotlivými etickými problémy, je třeba si ujasnit některé základní pojmy. Dokud etika neměla svůj předmět, nemohla být považována za vědu. Teprve na základě určení toho, co je mravné a co ne, se začal vyskytovat nový pojem, a to je morálka. Morálka se stala hlavním předmětem etiky a mohla se začít vyvíjet jako věda. Mezi těmito pojmy třeba rozlišovat, neboť morálka hodnotí lidské konání z hlediska dobra a zla v porovnání se svědomím člověka, kdežto etika je věda zabývající se správným způsobem života.

Kořeny etiky sahají až do doby mystické a úzce souvisí s vývojem filosofie a náboženství. Obecně se dá říct, že náboženská etika spočívá ve vděčnosti člověka k Bohu a podřizuje tomu své konání, Filozofická etika bývá považována za praktickou filosofii představující vztah člověka ke světu. Kromě tohoto základního rozdělení, je možné etiku rozdělovat podle dalších hledisek, např.:

Etika autonomní- člověk nebo společenství si vytváří vlastní etické zásady, kterými se řídí

Individuální etika- zabývá se morálními otázkami jedince

Sociální etika- z hlediska sociální skupiny

Profesní etika- aplikuje obecná etická ustanovení na konkrétní profese

5.2.2 Morálka

Slovo morálka má kořeny v latině a v překladu znamená způsob, mrav, obyčej a vůle. Dá se říct, že morálka je soubor uznávaných právních norem a kontrolu představuje především svědomí. Morální neboli mravné je tedy to, co není v rozporu se svědomím. Mravně se tedy člověk chová, jen pokud jedná v souladu se svým svědomím a souvisí s charakterem jedince. V situaci, kdy člověk jedná mravně, je většinou podnětem emoce, cit, sebeúcta nebo pocit, že musí něco udělat bez ohledu na následky. Podstatou mravnosti je tedy svědomí, které člověku umožňuje morálně hodnotit své chování. Za svědomitého člověka je považován ten, kdo důsledně plní své povinnosti, ale na druhou stranu lze také říct, že někdo odmítne z důvodu svědomí své povinnosti plnit.

5.3 Etická dilemata

Etika a etické principy pomáhají pracovníkům orientovat se v případech, kdy dochází k rozhodování spadajících do oblasti etických dilemat a problémů. Etické problémy vznikají tehdy, když je evidentní, jak by se měl pracovník zachovat, ale toto rozhodnutí je v rozporu s jeho svědomím. Etická dilemata vznikají, když je nutné se rozhodnout mezi dvěma nebo více stejně nevhodnými možnostmi a není přitom jasné, které rozhodnutí bude přijatelnější.

Dilemata často vznikají i tehdy, kdy pracovníci kvůli nepříznivým pracovním podmínkám nemohou s klienty jednat tak, jak by si představovali. Jsou to např. dilema mezi množstvím klientů a kvalitou práce, administrativní nebo situační přístup, zasáhnout nebo nezasáhnout, neutrality či upřednostňování, dilema mezi právem a etikou.

Př.: Mlčenlivost, či důvěrnost informací

Také „mlčenlivost“ či „důvěrnost informací“ jsou aspekty sociální práce, které jsou vymezeny právně především skrze Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. v platném znění. V § 100 je uvedeno, že zaměstnanci obcí a krajů, zaměstnanci státu a zaměstnanci poskytovatelů sociálních služeb jsou povinni zachovávat mlčenlivost o údajích týkajících

se osob, kterým jsou poskytovány sociální služby nebo příspěvek, které se při své činnosti dozvědí, není-li dále stanoveno jinak.

Tato povinnost trvá i po skončení pracovního vztahu. Povinnosti zachovávat mlčenlivost mohou být osoby uvedené ve větě první zproštěny pouze tím, v jehož zájmu tuto povinnost mají, a to písemně s uvedením rozsahu a účelu, případně skrze výjimky stanovené zvláštními zákony. Etické dilema ve vztahu nastává např. ve vztahu k oznamovací povinnosti.

5.3.1 Specifické problémy a etická dilemata v profesi sociálního pracovníka nebo pracovníka v sociálních službách (pečovatele)

- Pečovatel vstupuje do domácnosti a života klienta a někdy i jeho rodiny, často se stává jeho součástí.
- Etické dilema: do jaké míry může do života klienta a jeho rodiny vstoupit, má pouze vykonat sjednané úkony nebo je v jeho kompetenci v případě potřeby poskytovat služby nad rámec běžných činností?
- V průběhu poskytování služby je svědkem rodinných problémů nebo konfliktů, je tlačen např. do role svědka, má udílet rady, řešit problém.
- Etické dilema: do jaké míry je pečovatel kompetentní suplovat roli terapeuta nebo odborníka, do jaké míry zachovat neutralitu?
- Domácí podmínky často nejsou v souladu s normami poskytování pečovatelské služby, zvláště pokud jde např. o osamělého či handicapovaného klienta, byt je zanedbaný, neudržovaný, zapáchající.
- Etické dilema: zahájit vůbec poskytování služby, když klient je evidentně takto žít zvyklý?
- Pracovník je často konfrontovaný s časovým stresem, řeší dilema, zda se má věnovat v jednu chvíli osobně klientovi (rozhovor, povzbuzení, naslouchání,) nebo se věnovat úkonům, které má klient nasmlouvané?

Etické dilema: věnovat se osobně klientovi a naplnit jeho emocionální potřeby nebo zajistit dohodnutý rozsah služeb v domácnosti bez bližšího kontaktu s klientem?

- Pracovník je často sám v situaci s klientem, kdy je nutné neodkladně řešit např. náhlé zhoršení zdravotního stavu nebo drobnější úraz, kdy klient opakovaně odmítá hospitalizaci, ale pracovník musí adekvátně reagovat.
- Etické dilema: nechat svobodnou vůli rozhodování na klientovi nebo přivolat lékařskou pomoc i proti vůli klienta?
- Při vykonávání své práce pečovatel manipuluje s finanční hotovostí klienta (např. na nákupy), je přítomný v bytě, kde je majetek klienta nebo jeho rodiny.
- Etické dilema: jak zabezpečit manipulaci s finanční hotovostí tak, aby nebyla poškozena autonomie a důstojnost klienta a zároveň byl pracovník chráněn před podezřením a obviněním ze strany klienta?
- V průběhu služby může být pracovník manipulován k tomu, aby nad rámec smluvně dohodnutých úkonů vykonával ještě práce nad rámec jeho kompetencí (např. vyřizování na úřadech nebo služba mimo pracovní dobu).
- Etické dilema: jak komunikovat s klientem, zvláště v případě, že požadované služby nemá klientovi kdo zařídit?
- Při poskytování pečovatelské služby se u klienta střídá více pečovatelů, kteří jsou sice odborně stejně dobře připraveni, ale přesto jsou povahově i osobnostně různí.
- Etické dilema: jak vyhovět klientovi, který si přeje pečovatele, který vyhovuje nejvíce jeho potřebám?
- Pečovatel při práci klientem získává poznatky, které považuje za důležité předat např. kolegům, lékařům, sociálnímu pracovníkovi, rodinným příslušníkům.
- Etické dilema: má být vázán mlčenlivostí a nechat si vše pro sebe nebo informovat další osoby, o kterých si myslí, že by měli o určitých skutečnostech vědět?

5.3.2 Postupy při identifikaci etických dilemat

- *identifikace etických problémů a dilemat* – je důležité rozpoznat a vykomunikovat je s příslušnými pracovníky i klienty. Klient i jeho rodina by měla být dopředu upozorněna na možnost např. střídání pečovatelů, informace o právech a možnostech (kompetencí) pracovníka při výkonu práce.

- *identifikace jednotlivců, skupin anebo organizace, kterých se bude etické rozhodnutí pravděpodobně dotýkat* – v případě poskytování pečovatelské služby je to v prvé řadě klient a jeho rodina, popř. v rámci organizace, kdo z odborníků bude mít na starosti řešení specifických problémů klienta tak, aby měl zajištěný maximální komfort.
- *předběžně identifikovat všechny realizovatelné směry konání a následků pro účastníky, včetně potencionálních přínosů a rizik pro každého z nich*- především jde o způsob komunikace a určení péče o klienta, doporučit vhodnou péči či kombinaci služeb, jde také o podání pomocné ruky rodině, která zabezpečuje péči a potřebuje si odpočinout.
- *důkladné přezkoumání výhod a nevýhod variant řešení s ohledem na etický kodex a platnou legislativu, princip a směrnice*- ne vždy platná legislativa napomáhá uplatňování etických principů, také ne vždy ekonomická situace klienta nebo jeho rodiny je taková, aby mohla zabezpečit úhradu takových hodin péče, které klient skutečně potřebuje. J třeba nalézt kompromis mezi potřebami a ekonomickými možnostmi klienta - a zohlednit také jinou hierarchii hodnot, které může klient uplatňovat. Etická dilemata řešit s ohledem na zájmy, uspokojení potřeb a ve prospěch klienta.
- *konzultovat s kolegy a příslušnými odborníky* – supervize, systém dalšího vzdělávání a možnost poradit se s dalšími specialisty představuje jedinečnou příležitost k řešení etických dilemat a problémů v sociální práci.
- *učinit rozhodnutí a zdokumentovat proces rozhodování* – především se uskutečňuje prostřednictvím denních záznamů o výkonu služby u klienta, zaevidování průběhu návštěvy a změny zdravotního stavu klienta včetně záznamů kroků učiněných např. sociálním pracovníkem apod., představuje komplexnost služeb u klienta.

5.4 Etické hodnoty a důstojnost v sociální práci

Ve struktuře lidského poznání patří etice důležité místo jako jedné z nejstarších filosofických disciplín, postavených na zkoumání morálky, mravních hodnot a způsoby chování. Každý lidský život má jedinečnou, neopakovatelnou hodnotu a důstojnost, která vyplývá ze samé podstaty být člověkem. Hlavním posláním každého z nás je být člověkem zodpovědným ve všech rovinách – k sobě samému, okolnímu světu a především k těm, kteří potřebují naši pomoc, k našim klientům. Každá činnost v rámci sociálních služeb se dotýká těchto rovin, ať se už jedná o pomoc, podporu, službu nebo doprovázení a jen těžko si lze tuto činnost představit bez etických souvislostí. Etika jako věda, která se zabývá morálkou, jednáním a vztahem k lidem, je filosofií lidskosti, filosofií života.

Ke klíčovým pojmům v etice patří hodnota. Nedá se přesně definovat, ale můžeme ji chápat jako cokoliv, co má pro nás význam, smysl. Etické hodnoty mají svůj význam v dobru, které představují a jsou zvláště důležité v sociálních službách už z toho důvodu, že klient je vždy v závislé pozici oproti pracovníkovi. Pro sociální práci je typický princip humanismu, lidskosti, který je principem lásky a úcty k člověku. Prikazuje nám žít život nejen pro sebe, ale hlavně pro ty druhé, pro ty, kteří nás potřebují. Humanismus je postoj, který vychází z víry v lidské schopnosti, zdůrazňuje lidskou důstojnost, vychází z principů zakotvených v Listině základních práv a svobod člověka.

Dalším neméně důležitým principem je čestnost a svědomitost v přístupu k plnění povinností, to znamená být na straně dobra a postavit se proto zlu.

Do skupiny hodnot povahových vlastností patří vlastnosti obsažené v Etickém kodexu sociálního pracovníka: úcta a slušnost, důvěryhodnost, zdvořilost, bezúhonnost, vytrvalost, takt a rozvážnost. Určitě nepřípustné je jakákoliv vulgarita a hrubost, protože etika v sociální práci vždy musí vždy směřovat k ochraně lidské důstojnosti.

Hodnoty mezilidských vztahů, kam se řadí láska, empatie, přátelství, kdy podtextem každého konání v sociální práci by mělo být biblické „miluj bližního jako sebe sama“, vidět svět očima druhého, vcítit se do jeho problémů. Vykonávat sociální práci bez lásky k člověku by ani nebylo možné. Hodnoty lidského konání jsou projevem vztahu druhým, ochotou, tolerancí, lidskostí.

Základem etiky sociální práce jsou humanistické hodnoty a postoje společnosti k člověku, které se vytvářely v průběhu lidského soužití. Neměla by být v rozporu s etikou společnosti a naopak. Minimum etického standardu v sociální práci představuje dodržování Etického kodexu sociálních pracovníků, který vyjmenovává všechny vlastnosti a kompetence, slouží jako průvodce pracovníků v profesionálních vztazích s klienty, kolegy, zaměstnavatelem a dalšími osobami, je postavený na základních hodnotách sociální práce jako profese.

Sociální pracovník respektuje jedinečnost každého člověka bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, rasu, či barvu pleti, mateřský jazyk, věk, zdravotní stav, sexuální orientaci, ekonomickou situaci, náboženské a politické přesvědčení a bez ohledu na to, jak se podílí na životě celé společnosti.

Sociální pracovník respektuje právo každého jedince na seberealizaci v míře, aby současně nedocházelo k omezení takového práva druhých osob.

Sociální pracovník pomáhá jednotlivcům, skupinám, komunitám a dobrovolným společenským organizacím svými znalostmi, dovednostmi a zkušenostmi při jejich rozvoji a při řešení konfliktů jednotlivců se společností a jejich následků.

Sociální pracovník musí dávat přednost své profesionální odpovědnosti před svými soukromými zájmy. Služby, které poskytuje, musí být na nejvyšší odborné úrovni.

5.5 ETICKÝ KODEX - pravidla etického chování sociálního pracovníka

5.5.1 Ve vztahu ke klientovi

Sociální pracovník vede své klienty k vědomí odpovědnosti sám za sebe. Sociální pracovník jedná tak, aby chránil důstojnost a lidská práva svých klientů.

Sociální pracovník pomáhá se stejným úsilím a bez jakékoliv formy diskriminace všem klientům. Při žádné formě diskriminace nespolupracuje a nezúčastní se jí.

Chrání klientovo právo na soukromí a důvěrnost jeho sdělení. Data a informace požaduje s ohledem na potřebnost při zajištění služeb, které mají být klientovi poskytnuty. Žádnou informaci o klientovi neposkytne bez jeho souhlasu. Výjimkou jsou osoby s omezenou způsobilostí k právním úkonům, nebo jestliže jsou ohroženy další osoby. V případech správního řízení umožňuje účastníkům tohoto řízení nahlížet do spisů.

Sociální pracovník dbá, aby klienti obdrželi všechny služby a dávky sociálního zabezpečení, na které mají nárok, a to nejen od instituce, ve které je zaměstnán, ale i ostatních příslušných zdrojů. Poučí klienty o povinnostech, které vyplývají z takto poskytnutých služeb a dávek. Pomáhá řešit i jiné záležitosti a problémy klienta týkající se jiné složky jeho života.

Sociální pracovník hledá možnosti jak zapojit klienty do procesu řešení jejich problémů.

5.5.2 Ve vztahu ke svému zaměstnavateli

Sociální pracovník odpovědně plní své povinnosti vyplývající ze závazku ke svému zaměstnavateli.

V zaměstnavatelské organizaci vytváří takové podmínky, které umožní sociálním pracovníkům v ní zaměstnaným přijmout a uplatňovat závazky, vyplývající z tohoto kodexu.

Snaží se ovlivňovat sociální politiku a pracovní postupy a jejich praktické uplatňování ve své zaměstnavatelské organizaci s ohledem na co nejvyšší úroveň služeb poskytovaných klientům.

5.5.3 Ve vztahu ke svým kolegům

Sociální pracovník respektuje znalosti a zkušenosti svých kolegů a ostatních odborných pracovníků. Vykonává a rozšiřuje spolupráci s nimi a tím zvyšuje kvalitu poskytované sociální služby.

Respektuje rozdíly v názorech a praktické činnosti kolegů, ostatních odborných a dobrovolných pracovníků.

Kritické připomínky k nim vyjadřuje na vhodném místě a vhodným způsobem.

5.5.4 Ve vztahu ke svému povolání a odbornosti

Sociální pracovník dbá na udržení a zvyšování prestiže svého povolání. Neustále se snaží o udržení a zvýšení odborné úrovně sociální práce a uplatňování nových přístupů a metod.

Brání tomu, aby odbornou sociální práci prováděl nekvalifikovaný pracovník bez patřičného vzdělání.

Je zodpovědný za své soustavné celoživotní vzdělávání a výcvik, což je základ pro udržení stanovené úrovně odborné práce a schopnosti řešit etické problémy a dilema.

Pro svůj odborný růst využívá znalosti a dovednosti svých kolegů a jiných odborníků, naopak své znalosti a dovednosti rozšiřuje v celé oblasti sociální práce.

5.5.5 Ve vztahu ke společnosti

Sociální pracovník má právo i povinnost upozorňovat širokou veřejnost a příslušné orgány na způsoby, kterými společnost, vláda nebo přispívají k obtížím a utrpení lidí a nesnaží se o jejich ukončení.

Zasazuje se o zlepšení sociálních podmínek a sociální spravedlnosti tím, že podněcuje změny v zákonech, politice státu i v politice mezinárodní.

Upozorňuje na možnost spravedlivějšího rozdělení společenských zdrojů a potřebu zajistit přístup k těmto zdrojům těm, kteří to potřebují.

Působí na rozšíření možnosti a příležitosti ke zlepšení kvality života pro všechny lidi, a to se zvláštním zřetelem ke znevýhodněným a postiženým jedincům a skupinám.

Sociální pracovník působí na zlepšení podmínek, které zvyšují vážnost a úctu ke kulturám, které vytvořilo lidstvo.

5.6 Etika v oblasti opatrovnictví

5.6.1 Opatrovnictví

Opatrovnictví dospělých – Současný stav

- Opatrovnictví dospělých je zákonné zastoupení zletilého občana, který byl omezen ve způsobilosti k právním úkonům, případně zcela zbaven této způsobilosti.
- K ustanovení opatrovníka dochází na základě rozhodnutí soudu, a to po předchozím rozsudku o výši omezení dotyčného. Podle občanského zákoníku bývá opatrovníkem zpravidla ustanovena osoba příbuzná omezenému ve způsobilosti k právním úkonům či jiná vhodná osoba.
- Soud může dokonce člověka zbavit způsobilosti k právním úkonům zcela, a to v případě, kdy je člověk stížen duševní poruchou, která není jen přechodná a není vůbec schopen činit právní úkony.
- Zásadní omezení svobody se u nás týká 26 tisíc lidí.

5.6.2 Systém zbavení svéprávnosti se změní novým občanským zákoníkem

- Zásadní změna – institut zbavení způsobilosti bude zrušen, lidé budou pouze omezováni ve svéprávnosti (nová právní úprava založená na principech tzv. podporovaného či asistovaného rozhodování)
- Nový občanský zákoník mění i pojetí samotného opatrovníka – už nebude rozhodovat za někoho, ale s někým. Nový občanský zákoník stanovuje jakousi povinnost být s opatrovancem v kontaktu, znát jeho názory a ty hájit.

5.6.3 Desatero práv a povinností opatrovníka

1. Opatrovník musí být ochoten funkci vykonávat.
2. Musí zajistit:
 - a) V případě opatrovance úplně zbaveného způsobilosti: péči o osobu opatrovance – určit bydliště – zejména v případě ústavní péče, zajistit zdravotní péči, zajistit všechny jeho potřeby – oblečení, obuv, telefon, cesty atp.,
 - b) V případě opatrovance omezeného způsobilosti zastupování v těch oblastech, pro něž je opatrovanec sám nezpůsobilý – vyplývá to z výroku rozsudku
3. Správa majetku - musí být veden přesně, musí být vedena samostatně – odděleně (nikdy na privátním účtu opatrovníka), musí být vedena přehledně
4. Nikdy nesmí být majetek opatrovance převáděn bezplatně nebo jinak nevýhodně, zejména nikdy (!) na osobu opatrovníka nebo jeho blízké
5. Nikdy nesmí být majetek opatrovance spravován s nepřiměřeným rizikem nebo majetek opatrovance nesmí být předmětem spekulace
6. Dozor soudu a spolupráce s ním – schvalování právních úkonů neběžné povahy (analogie s § 80 odst. 4 zákona o rodině):
 - Informování soudu o osobě opatrovance
 - Informování soudu o správě jeho majetku
7. Spolupráce s lékaři a zdravotnickými institucemi:
 - Při řešení aktuálního stavu – právo na informaci – o zdravotním stavu a perspektivě
 - O léčbě
 - O nákladech s tím spojených
 - Prevence (očkování, stomatologická péče, antikoncepce....)
8. Odpovědnost občanskoprávní – za způsobenou škodu podle obecných předpisů.

9. Odpovědnost trestněprávní – podle obecných předpisů (porušení povinností při správě cizího majetku).
10. Právo na odměnu v případě náročné správy majetku, je-li tato správa spojena se značnou námahou a vyžaduje-li odborné znalosti

5.6.4 Negativní důsledek zbavení způsobilosti

- Ne vždy se daří zachovávat lidskou důstojnost těchto osob
- Představuje další omezení příležitostí pro dotyčného jedince
- Není vždy důsledně zajištěno dodržování lidských práv a základních svobod
- Opatrovník není vždy dostatečně „způsobilý“ a kvalifikovaný k tomu, aby zastupování řádně vykonával
- V současnosti je dohled nad činností opatrovníka svěřen soudu, který však často nemá kapacitu jej efektivně vykonávat

5.7 Základní problémy současného stavu

5.7.1 Obecné

- Nadužívání institutu zbavení/omezení způsobilosti k právním úkonům
- Malá informovanost (soudy, advokáti, opatrovníci, opatrovanci)
- Nedostatečná hmotněprávní a procesní úprava
- Snadné zneužití
- Automatické zbavení politických práv, omezení práva na práci, vlastních práv, práva uzavřít sňatek, práva na soukromí zbavení
- Neuplatňuje zásady:
 - Omezení jen v nezbytně nutném rozsahu
 - Omezení jen na nezbytně nutnou dobu
 - V zájmu dotčené osoby
- Návrh na zahájení řízení může podat kdokoliv, není stanovena síla důkazů potřebná pro doložení takového návrhu

- Kvalita právního zastoupení
- Informovanost dotčené osoby v průběhu řízení – výslech, doručování rozhodnutí, právo na odvolání
- Kvalita a aktuálnost znaleckých posudků
- Hodnocení důkazů soudem, nekritické přijímání znaleckých posudků, formálnost
- Chybí pravidelný přezkum

5.7.2 Opatrovníci

- Absence kritérií pro výběr opatrovníka (vztah, potřeby, kvalifikace)
- Možnost střetu zájmu
- Absence úpravy jejich postavení, práv a povinností
- Neexistence povinnosti respektovat přání opatrovance a jednat v jeho prospěch
- Nedostatek kvalifikovaných veřejných opatrovníků

5.7.2.1 Opatrovnictví u nezletilého

Opatrovnictví je jeden z institutů, který je určen k ochraně práv a zájmů nezletilého. O jeho ustanovení rozhoduje soud usnesením, ve kterém také vymezí rozsah práv a jeho povinností opatrovníka z hlediska účelu, pro který je opatrovníkem ustanoven, tak aby ochrana zájmů nezletilého byla plně zajištěna. Z uvedeného vyplývá, že na rozdíl od poručníka, kterému je svěřen výkon všech práv a povinností, která jinak náleží rodičům, opatrovník vykonává pouze některá práva a povinnosti, která by jinak náležela rodičům.

Soud ustanoví opatrovníka v případě, že by mohlo dojít ke střetu zájmu zákonných zástupců a dítěte nebo mezi dětmi týchž rodičů navzájem (půjde například o řízení péče soudu o nezletilé, řízení o určení nebo popření otcovství, dědické řízení atd.)

Tímto opatrovníkem je zpravidla ustanoven orgán vykonávající sociálně-právní ochranu dětí. Z dikce zákona vyplývá, že pro ustanovení opatrovníka je dostačující pouhá potencialita střetu zájmů.

Soud může dále ustanovit opatrovníka v těch odůvodněných případech, kdy by majetkové zájmy dítěte mohly být ohroženy.

Prioritně bude opatrovníkem ustanovena fyzická osoba, která má způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, svým způsobem života zaručuje řádný výkon této funkce v zájmu dítěte a s ustanovením opatrovníka souhlasí.

Nemůže-li být opatrovníkem ustanovena fyzická osoba, ustanoví soud opatrovníkem zpravidla orgán sociálně-právní ochrany dětí.

Soud svým usnesením ustanovuje opatrovníka také v situacích, kdy na základě rozhodnutí soudu došlo k omezení rodičovské zodpovědnosti, protože rodič nevykonával řádně své povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti a vyžadoval to zájem dítěte.

Ustanovení opatrovníka je dále zapotřebí pro řízení o osvojení dítěte. Ten musí dát souhlas k osvojení dítěte ve vymezených případech, kdy není nutný souhlas rodičů.

Vedle všech výše uvedených případů ustanoví soud opatrovníka také v dalších případech, kdy je to v zájmu dítěte z jiných důvodů třeba. I v těchto případech lze ustanovit opatrovníkem orgán sociálně-právní ochrany dětí.

5.7.2.2 Veřejný opatrovník

- Veřejný opatrovník se stará o záležitosti osob omezených nebo zbavených způsobilosti k právním úkonům, a to v rozsahu vymezeném soudem
- Pomáhá těmto lidem řešit složité životní situace a orientovat se v běžném životě
- Výkonem opatrovnictví je pověřena obec nebo starosta pověří výkonem opatrovnictví konkrétního úředníka
- Zbavení způsobilosti k právním úkonům osoby neznamena zbavení právě jen možnosti činit právní úkony, ale přináší nutnost zajištění nepředvídatelného množství záležitostí, které nespočívají jen v oblasti právních úkonů. Život takové osoby je poznamenán – zbavením způsobilosti k právním úkonům – v mnoha jiných než v právních sférách a v českém právu není zakotveno, kdo zajistí faktickou péči, denní dohled, zdravotní péči, a podobně.
- V praxi veřejného opatrovnictví pověřená osoba je řeší za osobu omezenou nebo zbavenou způsobilosti právní, ale také sociální, zdravotní, finanční a majetkovou situaci:

- Zabezpečuje sociální péči (výkon sociální práce s opatrovancem, zajištění sociálních dávek, sociálních služeb).
- Zabezpečuje zdravotní péči (zajištění a zprostředkování zdravotní péče prostřednictvím zdravotnického personálu v rámci spolupráce multidisciplinárního týmu, zajištění zdravotní pojišťovny, apod.),
- Zabezpečuje správu majetku a financí (správa financí prostřednictvím účtu, vkladních knížek, osobních depozitních kont, věcného depozita, správa pohledávek),
- Zabezpečuje právní úkony v rámci sociální, zdravotní, majetkové a finanční oblasti a řeší povinnosti z nich vyplývající.

5.8 Etické aspekty v opatrovnictví

Opatrovník vstupuje do soukromého života osob omezených nebo zbavených způsobilosti

- Etické dilema: do jaké míry může do jeho života vstoupit, má pouze vykonávat soudem stanovené úkoly nebo je v jeho kompetenci v případě potřeby poskytovat pomoc nad rámec běžných činností a v jakém rozsahu?

Bytové podmínky často nejsou ideální, např. byt je zanedbaný, neudržovaný, hygienicky nevyhovující....

- Etické dilema: i přes odpor opatrovance vnucovat udržování pořádku, zajišťovat úklid apod., když je tento člověk evidentně takto žít zvyklý a cítí se spokojeně?

Opatrovník je často konfrontovaný s časovým stresem, řeší dilema, zda se má věnovat v jednu chvíli osobně klientovi (rozhovor, povzbuzení, naslouchání,..) nebo se věnovat jen úkolům, které má soudem stanovené ?

- Etické dilema: věnovat se osobně klientovi a naplnit jeho emocionální potřeby nebo zajistit jen stanovený rozsah činností?

Autonomie = svobodná volba jednotlivce rozhodnout se o svém vlastním jednání a o sobě v souladu se stupněm svéprávnosti (rozumovými a intelektuálními schopnostmi)

- Etické dilema: do jaké míry zasahovat

Prospěšnost = podpora poskytnutí takové péče, kde výsledkem bude zvýšení kvality života, nepoškození, prevence ublížení na zdraví nebo poškození organismu

- Etické dilema: stanovit přiměřená rizika (např. zamykání člověka v bytě, kdy důsledkem je sociální izolace nebo akceptovat vycházky, i pokud člověk může zabloudit?)

Výše uvedené konkrétní situace a etická dilemata představují jen zlomek toho, s čím se opatrovníci setkávají v každodenní práci s klienty. Možnosti systematického řešení nastiňují různí autoři, ovšem je třeba si uvědomit, že žádný etický kodex ani nejsystematičtější postup při řešení etických dilemat nejsou univerzálním nástrojem, protože každá situace je svým způsobem jedinečná a neopakovatelná.

Etické principy formulované v etickém kodexu v současné době patří mezi základní požadavky profesionality. Pracovníci při výkonu své profese reprezentují nejen sebe, ale zároveň svou profesi, svou organizaci. Etická zodpovědnost se v praxi projevuje ve všech oblastech, a to jako zodpovědnost vůči sobě i klientovi, pracovišti, i společnosti jako celku. Proto je třeba věnovat velkou pozornost vystupování a chování všech pracovníků, profesionální odbornosti i kompetenci a podpoře celoživotního vzdělávání včetně supervize.

Použité zdroje:

Brathová, J. – Mach, P.: Rizika procesu transformace a deinstitucionalizace a systém jejich řízení. Praha: MPSV 2012.

Kolektiv autorů: Standardy kvality sociálních služeb. Výkladový sborník pro poskytovatele. Praha: Tigris print 2008.

Mach, P. a kol.: Deinstitucionalizace a plánování sociálních služeb v kraji. Praha: MPSV 2012.